

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

Издава се два пута сваког месеца у свескама од 3 и више табака. Цена је: за Србију 12 дин., а за Црну Гору, Бугарску, Босну, Херцеговину, Аустро-Угарску, Румунију и Турску 15 динара на годину.

ПРЕТИЛАТА СЕ ПЛАЋЕ

Управи
Кр. Срп. државне штампарије.
А РУКОПИСИ УРЕДНИШТВУ.

XVII СВЕСКА

У Београду 15. Септембра 1886.

ГОДИНА VII

Разрешења од дужности наставника основних школа

Актом министра просвете и црквених послова

Разрешен је:

У БЕОГРАДСКОЈ ГИМНАЗИЈИ :

г. *Антоније Болтек*, предавач стенографије, 2. Септембра ове године по молби.

Постављења, премештаји и разрешења од дужности наставника основних школа

Актом министра просвете и црквених послова

I Постављени су:

У ЈАГОДИНСКОМ ОКРУГУ :

г. *Јован Срећковић*, ђак учитељске школе, за учитеља школе у Лоњици, 3. Септембра ове године.

У КРАГУЈЕВАЧКОМ ОКРУГУ :

г. *Јован Штанић*, официр-инвалид, за заступника учитеља I разреда школе у Бањи, 3. Септембра ове године.

У КРАЈИНСКОМ ОКРУГУ :

гђа *Даница Петровићка*, бивша учитељица; за заступницу учитељице I и II разреда женске школе у Кладову, 3. Септембра ове године.

У ТОПЛИЧКОМ ОКРУГУ :

г. *Димитрије Мисаиловић*, који је свршио учитељску школу у Петрињи, за учитеља III и IV разреда школе куршумлијске, 1. Септембра ове године.

II Премештени су:

У КРАГУЈЕВАЧКОМ ОКРУГУ :

гђца *Јелисавета Павловићева*, учитељица II разреда школе александровачке, округа крушевачког, у I и II разред мушке школе аранђеловачке, 27. Августа ове године по молби.

г. *Милош Велички*, учитељ III и IV разреда школе аранђеловачке, у V разред исте школе, 27. Августа ове год. по потреби.

г. *Максим Видаковић*, учитељ I и II разреда школе аранђеловачке, у III и IV разред исте школе, 27. Августа ове године по потреби.

У КРУШЕВАЧКОМ ОКРУГУ :

г. *Танасије Радовановић*, учитељ I разреда школе трнавске, у I и II разред исте школе, 20. Августа ове године по молби.

У СМЕДЕРЕВСКОМ ОКРУГУ :

г. *Никодије Стевановић*, учитељ VI разреда школе смедеревске у V разред исте школе, 1. Септембра ове год. по потреби.

гђца *Љубица Миловукова*, привремена учитељица I разреда школе азањске, у Стари Ацибеговац, 3. Септембра ове год. по потреби.

III Разрешени су:

У АЛЕКСИНАЧКОМ ОКРУГУ :

г. *Велисав Милојевић*, учитељ школе вишошвачке, 1. Септембра ове год. по молби.

У ВАЉЕВСКОМ ОКРУГУ :

г. *Стојан Јаковљевић*, заступник учитеља I и II разреда мушке школе на Убу, 1. Септембра ове године по молби.

У КРАГУЈЕВАЧКОМ ОКРУГУ :

г. *Василије Симић*, заступник учитеља школе стојничке, 2. Септембра ове године по молби.

У ПОЖАРЕВАЧКОМ ОКРУГУ :

г. *Радован Вукићевић*, заступник учитеља I и II разреда основне школе у Пољани, 28. Августа ове године по молби.

г. *Арсеније Стојановић*, заступник учитеља, школе шетоњске, 30. Августа ове год. по молби.

КАРАКТЕРНЕ СЛИКЕ ИЗ ОПШТЕ ИСТОРИЈЕ

(по А. В. Грубе-у)

(Наставак)

5. Отпуст Валенштаина

Није само био едикат који је многе душе поразно. Самовољно господарење Валенштаиноваца, од којих су трпели подједнако и католици и протестанти, изазвало је опште незадовољство. Сви кнежеви желели су мира. Дванаест година готово трајао је рат и безгранична несрећа раширала се у све немачке покрајине. принуђен тужбама кнежева и народа цар позва сабор курфиршта у *Регензбург*. Овде су сви тужили Валенштаина због многих насиља, која је чинио он и његови војници. „Пљачкања и убиства, злостављања жена и деце чинили су они свуда. Официри су напунили своје кесе са знојем и крвљу сиротних људи, и многи, који су пређе били врло сиромашни имају сада три до четири стотине хиљада форината готовог новца“. Цар је био веома потресен овом сликом несреће и реши да се одмах 18.000 коњаника из његове војске отпусти. Али курфиршти пису били тиме задовољни. Сви су

са највећом жестином захтевали, да се отпусти Валенштаин и његове необуздане трупе. Нарочито је Максимилијан Баварски захтевао да се војсковођа отпусти. Цар се бојао Валенштаина и са тешком муком реши се на то.

Валенштаин је стајао тада са својом војском у Швабији да мотри на кнежеве у Регензбургу и у случају нужде да притекне цару у помоћ. Ту дођоше посланици и донеше му његову пресуду. Против очекивања остаде он миран и обећа да ће се покорити. Он је знао у напред о свему, јер је, као што вели, прочитао у звездама све шта ће бити на сабору у Регензбургу. Он се учини као да је цару више благодаран због отпустања, него што га мрзи. Он му је сам и писао. У писму му је благодарио на његовом дотадашњем поверењу и молио га је да и даље не откаже своју милост. Посланике отпусти по што их је кнежевски обдарио. Тако исто обдарио је и своју војску

при отпуштању и обдарио је великим поклоњима, по што је знао да ће му она опет требати. Утешен звездама, које су му сјајну будућност предсказивале, повуче се он са небројеним благом на своја добра у Моравску. Овде је као осветник очекивао време, када ће још већу част и славу доживети. Његови војници пленећи и плачкајући вратили се у своју домовину, а неки одоше логистичкој војсци, којој је главни заповедник опет постао *Тили*.

6. Густав Адолф, краљ шведски у Немачкој

Кад су се кнежеви безусловно покорили цару, изгледало је као да је протестантизам пропао и да је католичка вера опет обновљена у целој Немачкој. Али се јави један човек, који све поремети и даде други правац свему. Овај човек био је *Густав Адолф*, шведски краљ, највећи јунак онога века и најбољи владар у оно време. Опасност, која је у Немачкој претила његовој једноверној браћи, сматрао је он као своју сопствену. Већ од пре више година он је јако мрзео на цара и његовог војводу Валенштајна, који су га више пута тешко вређали. Највише га је озлоједило то, што је Валенштајн отерао срамно његове посланике. Кад су шведске трупе дошле у помоћ околном Штралсунду, онда је Валенштајн подругљиво узвикнуо: „Ако и сам снежни краљ дође овамо, ја ћу га бичем кући одјурити“.

У рату, који је Густав Адолф водио с Пољацима, задобио је он храбре ратнике и вичне војсковође. Тили је умео боље да цени свога новог непријатеља него цар и његови саветници. Кад је цар у Регензбургу добио вест, да шведски краљ полази против њега, он је рекао Тилију: „Ми сад имамо једног непријатеља више“. Али овај одговори озбиљно: „Шведски је краљ један непријатељ веома mudar и храбар, у цвету живота, сна-

жан и чврст. Он је научио да у рату победи и да рат води с победом. Његова војска је целина, с којом он влада као коњ с уздом. То је мајстор који не губи већ увек добија“.

Кад је Густав спремио све за прелазак у Немачку сазва он скупштину (од сва четири стадежа). Он уђе у скупштину (21 Маја 1630) да јој каже свечано с Богом! Ту узме своје једино дете, четворогодишњу ћерцицу Христину, на руке, показа је скупштини као будућу краљицу и заповеди да јој се зајакну на верност. Тада с оштрим гласом саопшти својим верним поданицима шта га на рат принуђава. Он заврши говор речима: „Ја вам свима кажем моје искрено с богом; ја вам то кажем може бити последњи пут“. При том потекоше краљици сузе из очију и у скупштини се није чуло ништа друго него јецање и уздицање.

С малом али изученом војском (15000) која је за љубав свога војсковође била готова све жртвовати, изађе он на суво најпре на обали Помораније, на ушћу реке Пене. Он је био први, који је стао на суво. Пред очима целе вејске клекну он на немачкој земљи, заблагодари Богу јасним гласом за срећан прелазак и мољаше небо за даљи благослов. Свима официрима, који су около стајали ударише сузе. Краљ то виде. „Не плачите“, рече он, „пријатељи моји, него се молити Богу усрдно! Што се више молити, тим је сигурнија победа. Често се молити то значи пола победити. Најбољи хришћанин увек је најбољи војник!“ Док у Валенштајновој војсци беху у моди сваковрсни пороци а за Бога нико и не питаше, Густав Адолф заповеди да се свака чета јутром и вечером искупи у круг у сред поља око свога проповедника и да се ту моли Богу. Грдње, коцкања и двобоји били су строго забрањени. У свима добрим делима Густав је служио својима као углед. Његово чисто страхопоштовање давало му је у најтежим тренутцима храброст и ду-

рашност, а његови војници били су испуњени тврдим уверењем, да под предвођењем тако смиреног краља морају победити.

Могло се мислити, да ће га протестантски кнежеви дочекати с раширеним рукама. Десило се баш противно томе. Многи се уплашише од његовог доласка и не хтеше се здружити са странцима било то из малодушности или из страха од цара, било из суревњивости према страном поглавици савеза. Али Густав потиште царску војску у Поморанији и позва херцега да му преда варош Штетин. Овај страњљиви човек не смеде то учинити од цара. „Ах“, викну он, „ја могу још под моју старост доживети да будем презрен, моја земља олушћена и другом предата, а моја престоница из темеља порушена“. Густав покушаваше да га умири и на последњу вичу: „Журите се, журите се, драги чико! Овде је брзина врло нужна, и верујте ми, није сваки оклевало Фабије!“ „Сад у име Бога“, викну херцег у очајању и Шведи уђоше у варош.

Исто тако краљ је имао муку и са курфирштом бранденбуршким, који је био веома неодлучан човек. Он не хте предати краљу две тврђаве, које су му биле нужне за одступање. Густаву је опет било хитно; јер варош Магдебург била је притешњена од Тилија и послала је људе Густаву с молбом за помоћ. „Три недеље само још држите се, а тада надам се да ћу вам довести помоћ“, одговорио је краљ. Међу тим посла им једног искусног генерала за команданта, честитога Фелкенберга. Кад се курфиршт од Бранденбурга још затезао да да тврдиње, онда краљ чисто побесни од гњева. „Ваши протестанти одговараће пред Богом, што ви не хтесте ништа за јеванђеље учинити. Ако Магдебург падне и ја се вратим у Шведску, онда ћете тек видети како ћете проћи“. Сад се курфиршт склони и даде му тврђаву, а Густав похита да спасе Магдебург. Али и ако је Густав хитао вароши у по-

моћ, опет није могао стићи на време. У путу му стиже вест, да је царска војска заузела варош.

7. Разрушење Магдебурга (1631)

Варош Магдебург био је цару одавно три у оку, јер се непоколебљиво држао протестантске вере. По што се отказао да прими царску војску решено би да се казни, а казну да изврши Тили. Већ од Децембра (1630) опколила је царска војска варош и бомбардала је. Више пута захтевао је Тили да се варош преда. Али становници су у пркос одбијали те захтеве и решили су да се бране до последњег. Густав Адолф већ је хитао у помоћ. Тили још један пут посла (у Мају 1631) једног трубача у варош. Фалкенберг задржа овога три дана да би добио времена. Међу тим Тили се спремао да градске зидове отме на јуриш пр., него што Густав стигне. Деветог Маја обори страховиту ватру на варош. Бомбе, гранате и кугле падале су као киша изнад кућа. Али после подне ватра престаде на један пут. Магдебуржани се охрабрише надајући се да су Шведи већ близу. Ноћ прође на миру. Кад наступи јутро око пет сахати, грађани и војници, који читаве месеце нису спавали, одоше да отпочину.

Око седам сахати на један пут опет загрмеше топови. Царска војска, снабдевена лествицама, јурну на бедеме. Већина грађана и војника спавала је тада, кад непријатељи дојурише у варош. Фалкенберг похита непријатељу на сусрет, али у првом јуришу погибе. Смрт храброга вође распростре страх и ужас међу грађанима. Поражени оставише зидове да би могли своје куће бранити. На све стране чула се лупњава звона и јека труба. Борба се отпоче по улицама, али грађани подлегше непријатељској надмоћности и затворише се у своје куће. Но то није помогло јер непријатељи обијаху врата на кућама. Све што се противило било је исе-

чено. Оцеви су убијани пред очима њихове деце, жене су угушиване у наручјима својих мужава, а деца су прикивана за дувар пред очима својих родитеља. Ни саме слабе девојчице нису поштеђене. Где које да би избегле злостављање, скакале су с горњег боја на каддрму, друге опет тражиле су спасења у таласима Елбе. Сваки је морао дати војницима све злато и сребро, а кад им неко злато преда, онда га из благодарности убију. Но и то не беше доста. На више места искрену ватра и ветар је терао пламен на све стране. На скоро све улице беху у светлом пламену. У десет сахати у једној од најлепших и најбогатијих вароши у Немачкој остала је само још саборна црква, један манастир и неколико жалосних рибарских колебица. Све остало лежало је у пепелу и развалинама. Кад су све улице у пламен огрезнуле, онда су се лупежи преко развалина и мртваца и кроз потоке крви враћали у логор.

Преко 20.000 мртваца било је од чести сахрањено, а од чести у Елбу побациано. Тек трећи дан, по што су улице од сурвина и мртваца нешто очишћене, ушао је Тили у развалине од вароши, која се још пушила од дима и крви и ништа није видео осем ужаса од свирепости и пустошења. Људи из оног времена причају, да је седи ратник плакао кад је то све видео. Пропаст Магдебурга била је и за победице само један велики губитак, јер је та варош била јако одбранбено место на Елби. Тилију јавише да се у цркви налази преко 100 душа, које већ три дана нису ништа окусиле. Он им свима поклони живот и нареди да им се даде хлеба. По том оде сам у цркву да зажели Богу на победи. Један католик, који је у пропаст једне јеретичке вароши гледао прави гњев божји, писао је са задовољством курфиршту баварском ово: „Од разрушења Троје и Јерусалима није ни једна оваква победа задобивена“. Али још исте године покајана је и освећена судба ове вароши.

8. Битка код Брајтенфелда (Широког поља)

Сад се Тили крену противу Саксонске да казни курфиршта због савеза, који је закључио са другим протестантским кнежевима и варошима и који је назват лајнцишка конвенција. Тили заузео одмах неке главније вароши и натовари на њих велике дације. Сад се курфиршт покајао што није направио савез са Шведима. С тога брзо отпрати посланике краљу и мољаше га за помоћ и пријатељство. Густав прими молбу курфирштову под условом да му уступи Витенберг, да његовој војсци даје плату за три месеца, да му најстаријег сина пошаље као таоца, и да му изда све његове рђаве саветнике да их казни. Престрављени курфиршт беше на све готов. „Не само Витенберг“ — викну он — „већ целу Саксонску уступај му као залогу; не само једнога принца већ целу породицу па и самог себе предају му као таоце, а сви издајници, које ми покаже биће најстрожије кажњени“. Краља дарну преплашеност и невоља овога слабог човека; он великодушно одустаде од својих тешких захтева. Само за месец дана узео он плату за своју војску, са којом се одмах саксонска војска сјединила.

Тили је већ готово био савладао варош Лајнциг, кад се савезничка војска јави против њега. Код села Брајтенфелда, не далеко од Лајнцига, нападоше једна на другу. Густав је намерно метнуо Саксонце на лево крило, јер није имао вере у њихову храброст. Најпре отпоче страховита топовска ватра и Тили с ужасном снагом јурну на Саксонце. Ови се не одржаше већ брзо на дадоше у бегство. И сам курфиршт бежао је жешће него ико други. У толико су се опет боље држали Швеци. Седам пута нападала је на њих коњица и седам пута била је одбијена. Сви покушаји Тилијеви да их потисне, остали су узалудни. Шведски генерал Хорн продре победоносно међу редове непријатеља, докле краљ оте један вис, на

коме је било највише непријатељских топова. Он окрете одмах с њима пуцати на непријатеља. Тада настаде општа забуна и бегство међу њима. Тада је Тили био први пут побеђен и то потпуно. И сам Тили у мало није ухваћен и погубљен. Он је био рањен и једва је искупио 600 људи и с њима побегао у Халберштат.

Одмах после задобивене победе клече Густав на колена на сред бојног поља испуњеног мртвацима и, са скрштеним и подигнутим рукама у вис рече: Теби благодарим Боже! Теби благодарим за твоју победу!“ Због ове одлучне победе одмах се ствари окренуше друкчије. Једном битком цару су одузете све користи дванаестогодишњег рата. Угњетени подигоше опет куражно своју главу и придружише се победиоцу, кога су готово као Бога поштовали.

На дан после битке нађоше се курфилшт саксонски и краљ, који је био тако благодаран да је курфилшту заблагодарио, што је помогао да се победа одржи. Он му заповеди да са својом војском продире у Чешку, а он сам кроз рајинске пределе упути се у Баварску.

9. Следства победе

После Лутера нико није умео тако владати духовима као Густав Адолф. Његов пут кроз Тирингију у Јужну Немачку био је готово један непрекидани триумф. Тили прибра што је више могао војске и похита пред Густава. Али храбри Швеци победише опет Тилија, који у боју би тешко рањен и после петнаест дана умре у једној варошици (Инголштату). У њему изгуби цар доброга ратника и доброга војсковођу. Кад је умр'о имао је седамдесет две године.

Кад Густав после поновљеног напада не могаше узети тврди Инголштат, онда он нападе на Минхен. Престоница је дрктала и само њена својеволна предаја могла је ублажити гнев победилаца. Сјај курфилштовога дворца задивно је Густава и он је ни-

тао за име грађевинара. То није нико други већ сам курфилшт, рекоше му. „Ја бих радо овога мајстора послао у Штохолм“, рече Густав. У ратном магацину нађе Густав 140 топова, који су били сакривени. Он се томе јако обрадова и викну: „Устајте из мртвих!“ Цела Баварска била је опљачкана, а цело Немачко царство морало се покоравати сили шведскога краља.

10. Валенштаин се опет јавља

Док се све ово догађало, Валенштаин се био склонио од светске ларме, али је све пратио будним оком као лав. С неком унутрашњом радошћу гледао је он промену ствари. Он је у своме приватноме животу био веома задовољан. У његовом двору владала је царска сјајност. Њега је сваки дан служило око 60 пажева, одевених у сомотско одело златом извезено и 20 одабраних дворјана. Око његовог двора стајала је стража од 50 људи. У његовој штали, за мраморним јаслима ранило се триста изучених коња. Он је давао сјајне забаве. Мало је говорио и са подозривим погледом посматрао је присутне. У сред највеће ноћне тишине посматрао је звезде, а стражари су га посматрали с неким страхом.

У тешком положају, у коме се сада цар Фердинанд налазио, опомену се он с горким кајањем свога отпуштенога војсковође. Он му опреми посланике, који су требали да умире његову гордост и да га приволе да скупи нову војску. Валенштаин прикри своју радост и прими царске посланике с привидном хладноћом. „Ја нисам намеран“, беше његов одговор. „да на се товарим неблагодаран посао. Ја живим као приватан човек врло задовољно и желим остатак живота у миру провести“. Али кад посланици с најдирљивијим молбама и непрестаним представкама на њега наваливаху, обећа он на послетку за три месеца искупити војску. Тек што се сазнало да ће Валенштаин на ново ступити у борбу

појурише гомиле ратника под стару познату заставу. Селаци оставише свој плуг, а занатлије своје радионице да на лакши начин проводе свој живот. Како је Валенштаин у оном тешком и оскудном времену давао приличну награду у новцу и добру храну својим војницима, то је он лако за три месеца искупио војску од 30.000 људи. „Војска је сакупљена, пошаљи сад једнога вођу“! писао је он у Беч. Сад је цар увидео да је приморан да моли овога великог човека да прими главно заповедништво над војском. Валенштаин се осети силян и постави ове услове:

„Херцег Фридландски постаје генералисим царев, целе наследне куће и шпанске круне. Он добија главно заповедништво без икакве обавезе. Цар се не сме никако код војске појављивати. Као извесну награду херцегу од Фридланда дајем једну наследну аустријску покрајину у залогу. Као изванредну награду пак задржава он у својој власти још све земље које буде освојио. Конфискације у царству (узимање имања у корист државе), а тако исто и право помиловања зависи само од њега. У будућем миру осигурава му се Мекленбург. Потребни новац за рат исплатиће му се, а у случају нужде морају му се ставити на расположење све царске наследне земље“.

Царски посланик пребледи. Захтевати тако што год значи, гурати цара с престола. Али он ипак посла цару услове у Беч и он, не имајући куда мораде их потписати. Сад Валенштаин увећа своју војску на 40.000 људи. У Априлу (1632) продре с војском преко Моравске у Праг, освоји варош на јуриш и протера курфилшта са његовим Саксонцима из Чешке.

II. Густав и Валенштаин код Нириберга

По што је Валенштаин очистио Чешку требало му је да иде с војском у Баварску и да притекне у помоћ курфилшту Максимилијану. То је и цар очекивао, а курфилшт

га је позивао с највећим молбама. Осветљиви војсковођа волео је што је у нужди његов пређашњи непријатељ са сабора у Регензбургу, и нареди да му се каже, да њему треба да је у Чешкој и да он рат неће водити ни по чијој вољи већ по својој сопственој. Максимилијан налазећи се све више и више у нужди шаљао је гласника за гласником у Чешку и на послетку обећа, да ће му се у свему покоравати без поговора, ако му у помоћ притекне. На послетку Валенштаин пристаде на ово и одреди сам место где ће се војске спојити. И ако Баварац беше тиме незадовољан ипак се показивао, као да је план војсковођин врло смишљен, јер то је за њега било корисно. Чим је Густав дознао за кретање Валенштаиново, одмах је оставио Баварску и похитао те пре својих противника заузео Нириберг.

Густав представи одборницима варошким каква им опасност предстоји и зашта их, да ли ће га потпомагати. Они му обећаше све. Неколико хиљада младих грађана појачаше његову војску. Преко 7000 Бавараца и војника за неколико дана тако су утврдили варош шанчевима и опкопима, да је шведска војска коју су они заклањали била непобедљива. На скоро после тога појави се сједињена Валенштаинова и баварска војска, поседоше висове пред Нирибергом и на очиглед шведској војсци утврдише се. Краљ беше тада још слаб и Максимилијан би га радо напао, али Валенштаин се мудро уздржаваше. Он се надаше, да ће Шведима брзо нестати хране, али у вароши беше још доста сиреме и готовине.

Једанаест недеља лежале су обе војске једна према другој изазивајући узајамно мале чарке. Валенштаинова војска тако је опустошила предео, да је на послетку морала ићи седам миља далеко, да тражи храну. Шведима је мало по мало долазила помоћ из народа, тако да је Густав прикупио око 70.000 људи. С тако големом силом остати

дуже на терету сиротим Нирнбержанцама учинило му се свирено, а по што није имало изгледа да ће непријатељи напустити висове, у њему прекине стрпљење и он поведе своју војску у борбу противу ушанченог непријатеља на висовима. То је био веома дрзак корак. Топови Валенштаинови обарали су гомиле његових храбрих ратника. Сам краљ с једном четом јурну у најжешћу ватру и изађе на један вис, али беше приморан да се повуче натраг. После десет часова упорне борбе, по што је изгубио много храбрих бораца и после надчовечанских напрезања, Густав је заповедио да се свира одступање.

Још четрнаест дана чекао је после тога у своме логору, не би ли Валенштаин приморан глађу одступио. Али у пркос највећој оскудици остаде он на висовима. На послетку Густав остави сам свој логор и у највећем поретку, с дупљавом у добоше и свирањем у трубе, прође поред непријатеља, који се и не помаче; већ га пусти да мирно прође. Кад су Швеци отишли, јурну Валенштаин у њихов логор, који је хватао пола миље у обиму, и запали га са свих страна.

12. Битка код Лицена.

Валенштаин није хтео гонити Шведе. Он похита у Саксонску да курфингта намора на мир с царем, а по том, да ослабљенога краља у повратку нападне. У овој невољи курфингт је шаљао молбу за молбом краљу молећи га за најхитнију помоћ. На послеку Густав се реши да своме савезнику похита у помоћ.

На путу кроз Саксонску Густав је с неописаним узвицима одушевљења поздрављан од народа. Народ је јурио преда њ, падао на колена пред свога избавиоца и целивао му скутове од хаљина. Краљу се чисто породила нека сумња и рече: „Зар ово не личи на то, као кад би ме овај народ за Бога сматрао? Наше ствари стоје добро; али ја се плашим, да ме освета неба не казни за

ову оцесну, и да се овим људима прерано моја смрт не предсказује.“

Код Хамбурга на Сали Густав се утврди и улогори. Валенштаин мишљаше да краљ због рђавог времена неће више предузимати нападаје. С тога посла графа Паленхајма, са знатним одељењем своје војске да освоји Морицбург. Одатле је хтео да иде на Рајну. Чим је Густав ово дознао, одмах са својом војском похита Лицену, (а то је једна мала варошица близу Лајпцига). Овде се улогори (15 Новем. 1632.) према Валенштаиновој војсци.

Кад је освануо дан, који је требао да буде дан очајне борбе, покрила је густа магла цео предео. У таком, готово рећи, мраку уређивале су обе војсковође своје војске. Краљ паде на колена молећи се Богу, а с њим цела његова војска. У пратњи пољске војне музике отпеваше једну песму у славу Господа. По том Густав појаха коња прође кроз поједина одељења и одушевљаваше их на борбу и распаљиваше дух у њима. И Валенштаин узјаха свога коња и обиђе чете обећавајући награду храбрима, а претећи плашљивима. Око 11 сахати једва сину сунце и обојцу восковођа затече једнога према другом приправне за бој. Краљ први даде знак за нападај. И са гласним узвицима: „Бог је с нама“, јурнуше Швеци кроз улице на положаје својих противника. Али убилачка непријатељска ватра обарала је читаве редове нападача. С очајном храброшћу бориле су се обе војске и победа је нагињала час на једну час на другу страну. Швеци су у два маха продирали победоносно преко шанчева, отимали топове и окретали их против непријатеља. Али су често опет са шанчева потискивани били. На послетку њихово десно крило, које је предводио краљ, продре победоносно и потиште непријатеља, који поче бежати. У томе Густав доби вест, да се његово лево крило колеба и да је доведено у неред. Као муња појури

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

краљ на најо асније место. Како беше кратковидно, дође готово до самог непријатеља. Једно таче удари га и размрска му леву руку. Надвладан болом и изнемогао замоли једнога пратиоца да га из борбе изведе. У том тренутку погоди га друго таче у леђа и он паде са коња са узвиком: „Боже мој! Боже мој!“ Око њега навалише пријатељи и непријатељи. Ништећи трчао је краљев коњ, без свога јахача и крвљу попрскан, кроз редове Шведа и први им донео вест да је њихов вођа тамо пао. Ово их доведе у јарост и даде им нову снагу. Као разјарени лафови продреше они опет под предвођењем храброга херцега вајмарског међу непријатеље, обараху све пред собом, отеше топове и окретоше их опет против царске војске. Већ су Швеци победу задобили. Али гле, сад долази на бојно поље граф Паленхаим са осам одморних регимената и борба отпочиње на ново. Пун кржаве жудње, да се са мрским шведским краљем у борби сам сусретне, јурну он у најгушће бојне редове. Већ је потиснуо једну гомилу, већ је јурнуо на другу и хтео однети победу, али га погоди најпре једно на друго таче у преи и његови су га морали на рукама изнети из оне гомиле. Сад тек дознаде он да је и краљ пао и његово се око разведри. „Јавите херцегу од Фридланда — рече он умирући — „да лежим без наде на живот, али да радо умирем кад знам, да је непомирљиви непријатељ моје вере у један дан са мном пао.“ Ворба је продужена и после његове смрти, и тек мркла ноћ раздвојила је борце.

Победа код Лицена сматрана је као губитак за победиоце, а као добит за побеђене. Смрт краљева била је непроцењена за Шведе. Тек сутра дан нађоше они његово тело, које се једва распознавало од крви и рана, изубијано коњским копитама, а одео поскидано. То је било недалеко од једног великог камена, који је прозват шведски камен, а сад

је поред њега подигнут један споменик са натписима, а около су засађене тополе. Одатле је тело однето у Штоколм и сахрањено у породичну гробницу. Његов ланац и крваву јаку послао је Валенштаин цару у Беч. Видевши ове остатке цар је са сузама у очима рекао ове речи: „Радо бих ти, велики јуначе, дужи живот и срећнији повратак у твоју отаџбину пожелео, кад би само у Немачкој настати мир могао“. Шта је краљу била крајња намера — да ли само жеља да својим притешњеним једноверним друговима у помоћ притече или га је пушта жеља за освајањем овамо довела, — ово је тајна, која је с њим у гроб отишла. Као сјајан метеор јавио се он на немачком небу и ишчезао.

И ако Валенштаин није био са свим побеђен ипак се он ману Саксонске и врати се у Чешку. У Прагу је држао строг суд. Једанаест виших официра погубљено је а седам њих обешено. Имена педесет официра, који се нису храбро борили избележена су на вешалима, а заставе регимената, које су прве окренуле у бегство, јавно су спаљене.

13. Валенштаиново убиство (15 Фебр. 1634).

По смрти Густавовој наследница је постала његова седмогодишња кћи Христиана. За њеног намесника сабор је изабрао првог министра Оксенширна, који је био врло добро познат са намерама краљевима, и дао му неограничену власт да ради у Немачкој како зна. Главно заповедништво над војском предао је он вајмарском херцегу (Бернхарду) и покушао је да међу протестантима створи бољу слогу. Али њему недостајаше Густавова духа, који је свима снагу и јединство давати могао. Ситне суревњивости спречавале су од сада сва већа предузећа. Курфиршт саксонски сматрао је за понижење да прима заповести од страног министра. Шведске главне војсковође нису хтеле да служе под заповедништвом вајмарског херцега. Сваки је својом војском управљао како

је хтео, а ни један није хтео другога пот-
цомогати, нити пак један од другог запо-
вести примати. При оваком расцени за Вален-
штаина није било ништа лакше, него да их
једног по једног нападне и уништи. Али он
остаде неко време мирно у Чешкој и из-
гледаше као да се радује напретку Шведа.
Њега је до срца болело, што његови не-
пријатељи, који су сваки његов корак са
неповерењем пратили, држећи да ће от-
крити његове издајничке намере, не пре-
стајаху да га навикају код цара као човека
веома подозривог, и да раде на томе да га
цар збади. Сумњало се да је он још са Гу-
ставом Адолфом стајао у преници и да сад
иде на то, да се удружи с протестантима
и да њиховом помоћу постане чешки краљ.
Није никако чудо, што је цар доиста почео
да сумња, и ако је Валенштаин мислио само
на своју сопствену сигурност. До душе он
није удешавао издајничке планове, али се
иначе не да одрећи, да је баш сам давао
повода сумњи против себе. Тако он је у-
хватио графа Турна, који је правио переди
у Чешкој и опет га пустио у место да га
је послао у Беч да му суде. Вајмарски
херцег беше ушао у земљу баварском кур-
фиршту. Валенштаин није хтео да притече
нападнутима у помоћ. Цар је морао пућиати
седам посланика, да му кажу да иде у помоћ.
Он се крену с војском, али се од пола пута
врати у Чешку. У опште две последње го-
дине свога заповедништва, он је штедио не-
пријатеље, док је са царском војском мучио
и гњавио царске земље. Због чега је он све
ово радио, то је тешко знати. Његови не-
пријатељи и супарници нађоше у томе по-
вода да га код двора оцрне као издајника.
На послетку цар га збади са заповедништва
и објави да се он протерује. Сад је он мо-
рао мислити на своје одржање. Највише је
рачунао на верност својих чета. Али цареви
пријатељи постараше се да војску отуђе од
њега. Његови најоданији људи, сад му нису

били сигурни. Један његов најбољи пријатељ
одао је цару све његове планове. Вален-
штаин узме три чете војника и похита у Егер
да тражи заштиту иза зидова ове тврђаве.
Али овде беше он жртва најцрње издаје.
Три пуковника градске посаде, које је он
из прашице подигао, удесише тајну заверу
противу њега. Још пре извршења њиног кр-
вавог плана ова три странца погађала су
се о деоби његових кућа, скупоцености,
коња и др.

На првом месту требало је уклонити с
пута херцегове пријатеље. Један од њих
(Гордон) позва најглавније Валенштаинове
пријатеље на вечеру 14 Фебруара. Пре тога
спремиле су они неке странце, који ће у-
биство извршити.

Одређенога вечера били су дошли по-
звати гости. Они поседаше са завереницима
за сто и отпочеше разговор. На један пут
врата од собе одлетеше и унутра улетеше
седам наоружаних драгонера. Један од њих
викну: „Чујте! ко је веран цару?“ „Да
живи Фердинанд“, викнуше сва три пуков-
ника и одвојише се на страну. Сад убице
нападеше на госте и потукоше их. На ноћу
у дворништу стајала су још двадесет и че-
тири драгонера, који су све служитеље по-
тукли, а мостове су били дигли те нико није
могао у замак ући или на поље изаћи.

По том су мостови намештени и заве-
реници похиташе у варош. У вароши је вла-
дала мртва тишина. Нико није ни сањао о
овом крвопролићу. Сад је требало извршити
главну ствар. Један од пуковника поседе
улице, које су водиле херцеговом стапу, да
би спречио сваки немир. Остали завереници
упутише се са наоружаним драгонерима у
херцегов стан. То је било ноћу у једанаест
сахати. Један од оних пуковника заузео врата
а други дворниште. Оружани драгонери по-
јурише уз степенице. Један служитељ који
их хтеде зауставити беше одмах убијен.
Други побеже вичући: „бунтовници! бун-

товници“! На ову вику пробуди се Валентијан и устаде из кревета. У том тренутку врата његове собе одлетеше и драгонери јурнуше унутра. Херцег стајаше ненаоружан и необучен на прозору „Јеси ли ти лупеж“ — дерао се вођа драгонера, „који царски народ предајеш непријатељу, и који хоћеш да отмеш његовом величанству круну с главе? Ти мораш сад умрети!“ Валентијан не рече ништа већ баца један озбиљан, хладан поглед на зликовца. „Ти мораш умрети!“ викну вођа један пут. Тада Валентијан само мрдну уснама и подиже руке небу и у истом тренутку доби смртни ударац у прси. Мртваца завише у платно, и однеше га код осталих који су поубијани.

Тако је свршио свој живот Валентијан који је имао тек десет година. Он је био човек, који је, поред својих погрешака, међу којима властољубље не беше најмање, припадао најизванреднијим људима свих времена. Завереници и њихови помагачи поделише његове артије. Али међу њима се не нађе ни једна једина, која би из далека нишанила на издајство против цара.

Чак до другог дана војници су држали поседнуту пијану са топовима, да би херцегове приврженике заплашили, да се не свете. Али нико се не подиже за њега, јер на његовој застави писало је само плата и пљен. Кад је цар чуо за жалостан свршетак свога ђенерала, кога су му као издајника описали, он је продио много суза.

14. Битка код Нердлингена (7. Септ. 1634).

После Валентијанове смрти наменован је за главног заповедника војске царев син Фердинанд, краљ угарски, а у помоћ му је придат искусни граф Гала. Фердинанд је био код војске врло омиљен и брзо је стекао поверење, које је цар на њ' полагао. Са својом војском, која је била појачана шпанским четама, крену се он у Баварску, да из ње прогна Шведе. Прво сјајно његово

војничко дело било је освајање Регензбурга. За тим се крену на Нердлинген да и њега освоји. Против савета искуснога графа Хорна младић херцег вајмарски упусти се у борбу. Борба је била ватрена и свршила се потпуним поразом Шведа. Дванаест хиљада остало је на бојном пољу, четири хиљаде заробљено, а међу њима и Хорн са још три шведска ђенерала. Осем тога топови и сав пртљак паде у руке победоцима. Тек код Франкфурта могао је херцег вајмарски искипити жалосне остатке своје војске.

За католике је ова победа била значајна као она пре три године код Брајтенфелда што је била значајна за протестанте. Још жалоснији положај Шведа постао је тада, кад је колебљиви курфиршт саксонски отпао од њих и друге године закључио са царем мир у Прагу. И остали кнежеви немачки, изузев хесенског, напустише Шведе и измирише се с царем. Сад, кад је шведска сила готово уништена, кад су све непријатељске странке готово исцрпене, све живо је гледало са жудњом свршетак једнога рата који је готово целу Немачку опустошио. Ко је могао мислити, да под таквим околностима може рат беснити још четрнаест година! Али сад је Француска изнова распалила пламен.

Још одавно је мудри Француски министар, кардинал Ришеље, с накасном радошћу посматрао сукоб између Аустрије и Немачке. Он је тежио томе, да силу ових ослаби и да Француску увећа немачким областима. За то се и новцем и обећањима старао да Немце ослаби и одржи у неслози како би му сами олакшали његов освајачки план. Довде је он Шведе само потпомагао по мало. Али кад се ратна срећа окренула он обнови савез с њима и обећа помоћ у људству и у новцу. Осем тога изради код пољског краља да са Шведима продужи мир двадесет и шест година како би могли сву силу употребити против цара. На послетку

и сама Француска пађе одавно жељену прилику да с царем ступи у отворену борбу. Курфиршт трирски био је узео Француску посаду из једне вароши у заштиту. Шпански краљ нападе на Трир освоји варош и исече посаду. Француска одмах објави рат Шпанији, па и Аустрији њеној савезници

Помогнут француском војском борио се херцег вајмарски на Рајни Шведска војска крену се одмах напред и одржа сјајну победу, над сједињеном аустријском и саксонском војском код Виндштока (24 Септ. 1636). Тирингија и Хесен беху овом победом очишћене од царске војске и поверење протестаната према шведском оружју на ново оживе. Несрећни Саксонци морали су сад скупо платити свој савез са царем и тешко осетити освету победилаца. Цар не доживе свршетак овога рата. Он умре у Бечу 15 Фебр. 1637 и његов син Фердинанд постаде наследник како престола тако и рата.

15. Фердинанд III. (1637—1657).

Фердинанду III било је двадесет девет година кад се попео на царски престо. Прву половину своје владе провео је он у свирепостима ратним. Рат је започет због религиозне слободе. У продужењу истога религија је све више надала у зашећак и себичне цељи појединих кнежева излазиле су на видик. Због тога у продужењу времена овај рат изгуби ону нажњу, коју је у први мах на се навлачио. Француска је желела да узме немачке покрајине на Рајни а Шведи су хтели да рашире своју област на источном мору. Код немачких кнежева појављивала се опет тежња за потпуном независношћу. С тога су потпомагали странце.

Херцег од Вајмара борио се у Елзасу против цара у намери да сам постане господар те земље. Он је био врло срећан и потукао је царску војску код Брајзака и опсео ову тврдињу. Аустријска војска, која је овамо била послата као помоћ, беше цо-

тучена, и сама варош освојена. Од освојења ове вароши несташе пријатељства међу Ришељијем и херцегом. Ришељи се надао да ће му херцег важну тврђаву Брајзак, који је био кључ Француској за Немачку, предати. Али овај одби све страначке понуде и обећања. Само смрт осујетила је његове властољубиве планове. Он напрасно умре у Најбургу у тридесет четвртој години, вероватно од Француза отрован. Они одмах узеше херцегову војску под најам, а Елзас задржаше за себе. Тако је се обелоданило и то, за што је и у којој намери Француска потпомагала херцега.

После тако многих несрећа овога бескрајног рата, тежња за миром бивала је из дана у дан све већа и већа. Због тога позва цар сабор у Регензбург (1640 год.) не би ли покренуо немачке кнежеве да се отресе странаца и да заједничким силама прегну, да силне Французе и Шведе истрепају из царевине. Тек што је ђенерал Банер сазнао за цареву намеру похита он са својим четама у Регензбург, да цара и све тамо сакупљене кнежеве изненада нападне. Али ова намера није му за руком испала. Њега предуретеше огромном канонадом и он се мораде вратити. На скоро после тога он је умро.

После Банерове смрти дошао је из Шведске Норстезон са новцем и одморном војском. Од најнежнијег свога детињства био је он код Густава Адолфа, код кога је изучио вештину ратовања. Ма да је у најлешше доба живота јако патио од костобоље ипак је он чинио у најжешће зимске дане врло тешке маршеве са највећом брзином. Код Швајдница потуче он царску војску, коју је предводио херцег Франц Алберт, један шведски ђенерал, кога су окривљивали да је мучки убица Густава Адолфа. По том продреше Шведи у Моравску, освојише Олмиц, и сад су били толико дрски, да су оставили тврди Брин с бока и упутили се

дубље у Аустрију. Неколико коњаника усудише се и дођоше до бечког моста на Дунаву. Али њих ухватише и доведоше у варош, где су народу својим чудним оделом, понашањем и језиком изгледали врло смешни. Видећи опасност за престоницу аустријска војска, под Пиколоминијем и херцегом Албертом, похита и потиште Шведе у Саксонску. Али код Брајтенфелда, где је Густав Адолф одржао победу над Тилијем, задоби Торстензон сјајну победу над царском војском (2. Нов. 1642). Услед ове победе он на ново отера цареву војску у Моравску. Његов план беше да иде управо на Беч и да цара у његовој престоници намора на мир. Но овај његов план беше на скоро осујећен.

Данци, који су срећу свога суседа одавно са завишћу гледали, направише савез са царем и Шведе су се морали сад и са њима борити. Једним брзим маршем Торстензон из Моравске пређе у Холштаин и Јутланд до на обале Источнога мора и преплави целу земљу својим трупама. По том се окрете против царске војске, која је за њим ишла и намора је да се преко Елбе повуче у Чешке планине. Код места Јанковиц сусрете га друга царска војска. Ту дође до крваве битке (6 Марта 1645), која је потпуно испала на штету Аустријанаца. Многи су генерали изгинули, а један војсковођа са главним одредом војске, тоновима и пртљагом заробљен. Остатак војске побеже у Праг, који цар одмах остави и побеже у Беч. Страх је био жешћи од онога, кад је Тили страдао код Лајпцига. Праг је био спасен тиме што је Торстензон мислио на Беч. Осам дана после битке он је већ био на Дунаву и претио је престоници. Царска породица, благајна и архива преселише се у Грац. Цар, као и његов отац, реши да чека до последњег тренутка у Бечу и спремаше све што је нужно за одбрану престонице. Торстензон намисли да најпре заузме Брин, па онда да се врати на Дунав. Ово утврђено место

бранило се најупорније, тако да је Торстензон после више узалудних напада са страшним губитцима морао онсаду дићи. Озлојеђен тиме врати се у Чешку и напусти врховно заповедништво, које предузе Врангел.

Већ два царава савезника беху одустала од ратовања. Године 1645 притешњени дански краљ закључи мир са Шведима. Две недеље доцније и курфиршт саксонски којег је земља била исцрпена, закључи примирјаје. Курфиршт баварски следовао је овоме примеру и цар је сада остављен сам надмоћнијем непријатељу. Стога се он сам стави на чело војске и сиречаваше наплетке Шведа. На скоро курфиршт баварски крену опет своју војску у помоћ цару и Шведе се морадоше из Чешке повући у пределе Рајне. Тамо се саставише са Француском војском и пустошећи упутише се преко Баварске. Шведски генерал, који је био остао у Чешкој освоји један део Прага 25. Јула 1648. године. Сад је већ требало нападати и саму престоницу. На послетку после нечувених мука и невоља захори се на један пут, као глас неба, узвик — мир! У Прагу је бездушни рат отпочет у Прагу се и угасио његов пламен.

16. Вестфалски мир (1648).

Већ године 1641. две вестфалске вароши Минстер и Оснабрик изабрате су за места, где ће посланици ратних сила одавно жељени мир водити. Али тек 1643. године отпочеше озбиљни преговори и то са католицима у Минстеру, а са протестантима у Оснабрику. Панин легат и посланик венецијански, који су мирили завађене стране, седели су у Минстеру. Царев посланик изванредно је лепо водио преговоре. Док су се преговори водили војске су се непрестано бориле. Чим која војска одржи победу, одмах је посланик тражио нешто од оних побеђених. Преговори су се хотимично отезали јер се свака страна надала да ће се срећна оружја окрепути на њену страну. Тек 1648. царев по-

сланик затражи озбиљно мир и онда је мир срећно и закључен. Главне тачке овога мира јесу ове:

Слобода и независност Швајцарске од Немачког царства и Нидерландије од Шпаније признате су формално.

Француска је добила леви Елзас, неке тврђаве и морали су више тврђава на Рајни разрушити, тако да сад Француска добије отворену капију у Немачку. Осем тога добила је потврду протекторства над лотрингским епископијама (Мец, Тул и Верден).

Шведи су добили предњу Померанију, острово Риген, тврђаву Штетин, и т. д. и глас у немачком сабору. Као ратну оштету добили су пет милијуна талира. Докле ову суму нису добили од сатрвене и исећене Немачке Шведи су држали поседнуте тврђаве.

Немачке кнежине мало се друкчије распоредише. Немачки кнежеви одавно су то желели и сад су добили право да закључују савез између себе и са другим силама, у колико ти савези не би ишли на штету царства.

Лутерани и други добили су сва права као и католици и у једно је утврђено, да све цркве и црквена добра задрже они, код којих се налазе од 1624. године.

Тако се сврши тридесетогодишњи рат,

један од најнесрећнијих и најсрамнијих ратова што их је Немачка икад водила. Хиљадама варошица села и вароши лежало је у праху и пепелу, а несрећни становници лутали су без домова својих. Само у Чешкој и Моравској, осем многих вароши и Паланака, пропало је преко 1000 села, тако да се многим нису могла ни познати места где су била. Читави предели, који су пре тога били насељени, претворени су у пустиње. Поља су лежала необрађена, трговина и занати застали, школе запуштене или са свим престале, јер је сва брига била поклоњена наоружању. На против у опуштеним пределима умножаваху се дивље животиње и продираху и у саме вароши. Готово половина обиталаца Немачке беше пронала. Кужне болести, глад и очајање беснили су међу онима, који су од непријатељског мача били побегли. Нигде не беше сигурности, већ свуда су кинтили разбојници и убиства. Дуго је требало па да се Немачка опорави од овога несрећнога рата. Ко хоће да види, какве несреће доприносе ратови тај треба да зна све беде и невоље које је трпео народ немачки после тридесетогодишње војне!

(Наставиће се)

НАРОДНА ИСТОРИОГРАФИЈА У ФРАНЦУСКОЈ

(Свршетак)

IV

(*Henri Martin, Histoire de France populaire; — Guizot, Histoire de France, racontée à mes petits-enfants; — Duruy V. Histoire de France; — A. Rambaud, Histoire de la civilisation française.*)

III. ЛРИВАТНИ ЖИВОТ

I. *Намештај*. Све до крсташких ратова намештај је био врло прост и у самим властeosким замковима; столови од дрвета, у облику коњске копите за гозбе; клупе и сто-

личице од дрвета; постеље тескобне, напуњене сламом; велики сепети од прућа или сандуци од дрвета, обавијени крављом кожом, у које се метало одело и скупоцене ствари. Сва се раскош састојала у кованом златном и сребрном посуђу, које је каткад било прилично тешко, али је израда било врло рђавог.

После крсташњих ратова почели су зидове соба облагати кожом намазаном и углађеном, у коју су биле утиснуте и позлаћене разне шаре, и која се називала Кордованом,

по том платном ишараним, и на послетку врло сјајним и углађеним застиркама. У прозорима са шиљастим сводом видела су се стакла ишарана као по црквама и посастављана једна с другима цинком или оловом. Столице или наслобаче постављају се скупоценим ткањима, и на њима се везу грбови; наслоне им праве веће или мање, и често постају, по величини својој, прави споменици. И архитектура готска уноси свој стил у намештај. На подицама пространих раfoва могло се видети скупоцено посуђе, нбрници, стакаоца, судови за зачине, интересантни славници од злата или корала окићени сликама људи и животиња, дијамантима и драгим камењем. Мањи раfoви за служење при столу намештани су у близини самога стола: један је био за јело и тањире, други за посуде с пићем, чаше и пехаре. Место сепета и сандука улазе у обичај ормани, који су скупоцено израђивани. Под високим димњацима¹⁾ са дуварима окићеним резаријама, биле су вериге и мачке од кована и окићена гвожђа, на које су се наслађале велике ценке дрва. На постељама су имали завесе, надстршнице, јастуке, покриваче за ноге, јоргане и застирке. Каткад су широке шест стопа. У сељака и у малих грађана родитељи су и деца обично спавали у истој постели; у господе домаћи су често позивали одличније госте да у постели спавају уз њих; често су у исту постељу метали пси, ови неодвојни другови човека. У јастуке се метало мириса, што, без сумње, није било без користи. Застирке су биле од чохе; од финога платна ушле су у обичај кад и кошуље. Великаши су у средњем веку често намештали постеље у соби пред ложницом, које су биле само за параду и у којима нико није ноћивао. Краљ би држао *мало устајање* у својој ложници у Лувру, где би обукао само кошуљу, и *велико устајање* у парадној ложници, где би довршно облачење.

¹⁾ Димњаци су измишљени у XI веку. Стари су познавали само мангале, који су се носили на треношцима (садацима), и који се и сад могу видети на Балканском полуострву, у Шпанији и у Јужној Француској. Гали су имали место димњака баце или просте руне на крововима њихових колиба. Све до XII века кухиња једног манастира или замка била је просто велико огњиште, и за дим су остављене биле руне на крову.

Осветљење је чињено нарочито фењерима на стубовима или обешеним, са фитиљима од конопље; такви се фењери још и сад даду видети по селима у Француској. Али је било већ еснафа који су правили свеће од воска и од лоја, што се, као раскош, употребљавало само у великим кућама. Најпосле, да би се увеличала сјајност свечаностима, слуге су или оружани људи стајали око стола са машадама начињеним од смоле и изгледали су као живи свећњаци.

За путовање племићи су имали тешка и гломазна кола као сандук с арњевима; само што су ти колски сандуци били израђени од финога резаног дрвета, а арњеви су били покривени скупоценим материјама. Место арњева била су каткад на сандуку четири кочића и озго се разастирао кров. У свечаним дочецима краљице су уносили на особитим носилима, а два би коња, један напред а други остраг, држали рукунице.

Време су делили сатом сунчаним или пексаоницама за то удешеним тиме, што су два конична стакла шупљим врхом једно с другим састављена била. Таки су сати грађени и с водом место песка. Кад би се једна половина испразнила, окретана је друга, и тиме је време мерено. Све до XIII века та су оруђа била у општој употреби.

А међу тим је сат већ био познат на западу. Један сат је од калифа Харун-ал-Рашида послан Карлу Великом; монах Герберт, који је постао папа Силвестар II, изучавао је механизам сата, и њему приписују проналазак извлачења притегнутог пера. У почетку су сати кретани само теретом; у XII веку придодаше још и механизам за избијање (звоном). Под Карлом VII измишљено је спирално перо.

Најстарији сат за који се зна у Француској био је у опатији де Сито: тај је сат избијао (звоном). На скоро су вароши, најпре у Фландрији, почеле набављати варошки сат. Механизам је ових сатова био често врло многостручан. Они су показивали не само сате, него и дане, месеце и покрет планета. Имали су као украс механичке фигуре, као на прилику петла светога Петра, Богородицу, три мудраца, дванаест апостола, четири годишња времена и четири еванђелиста. У Безансону, у Дижону и по северним варошима излазио

је неки као гвозден лутак, кога су звали Жак-мар, и чекићем је једним избијао сате на општинскоме звопу.

Ханри де Вгк начинио је 1370 први сат који је имала варош Париз. Мањи сати уобичајше се код најбогатије господе или грађана.

Не може се тачно знати време, кад су пронађени цени сати. Градили су их на крају XV века, и звали су се нирибершка јаја, за то што су их у Нирибергу у Немачкој најпре почели градити, и што су имали форму јајета. У почетку XVI века градили су врло малене цени сате у Француској, и уметали су их у крестове или остале драгоцености. Под Фрањом I установљен је садијски еснаф.

2. *Одело.* Течајем средњег века одело се мало мењало¹⁾. Свештеничко је одело било прописано правилима. Богаташи су врло често мењали моде у оделу по вољи својој.

Историја одела у XIV веку обележава се једном врло знаменитом новином. До тога времена кошуље су носили само богаташи и биле су од fine вуне, од свиле, или од платна. Али, ваљда за то што су кошуље биле још врло скупе, или што се одржала навика да их сматрају као нешто драгоцено, обичај је био скидати кошуљу пре него што се легне у постељу, и у минијатурама сликају се лица у постељи увек нага. У XIV веку се обичај носити кошуљу тако раширио, да су их већ и слуге носиле. Умножење ткачкога заната, које је довело јевтиноћу платна, имало је још једну знамениту последицу, а то је производња хартије од платнених крпа. Да није опет појевтинила хартија, не би било ни од какве користи ни што је пронађена штампарија. И тако је историја кошуље тесно везана са историјом штампарија.

У XI веку црква је грмела против племићскога обичаја носити дугу косу. Владика из Сееза Серлон у једној беседи, коју је изговорио пред краљем Хенриком II, назвао је тај обичај знаком Велијаловим. Гргур VII проклео је ношење дугачке браде. Лудвик VII бријао је браду, и тако су и сви његови

последоваци бријали браду. Валоа су опет увели у обичај браду, почели су је још неговати, мазати мирисима, китити златним жр-кама и другим накитима.

У XIV веку на двору уђоше у обичај најчудноватије моде. Људи су почели носити кратке горње хаљине, тако да им се виде слабине, са запонцима тако дугачким, да су до земље допирали, са напушеним раменима; са читавим јастучићима око ногу, са ципелама као кокош, две стопе дугачким с грдно великим шиљком, који је за колена везиван; тако да се могло мислити, да их је неко измислио да и самога творца исмеје; са огртачима или горњим хаљинама окићеним грбовима, сликама животиња, па чак и музичким нотама. На једној хаљини Карла VI било је 1400 златних ластавица са златним тасом у кљуну.

Луде су суме новаца трошене на одело. Један дука Бурбонски имао је доњу хаљину, која је стала 5200 талира. Дука Бургоњски, Филип Лепи говорио је младим дворанима: „Старајте се, да сваки дан мењате одело: један пут будите у плаветном, други пут у белом, трећи пут у суром; данас носите дугачке хаљине као доктори, сутра све кратке и тесне. Нек само хаљине не буду орман за вас, оне што су вам у јутру донели, подајте у вече да оставе, и често нове наручујте“.

И госпође су место обичне капице уобичајиле шешире с једним и с два рога, који нису могли проћи ни испод којих врата, и с којих су дуги превеси падали до на рамена, те се ту лепршали. Носиле су струкове озго исечене у разним облицима, с отворима, које су проповедници називали „пакленим прозорима“, носили су хаљине дугачке које су се вукле, с многим гривнама, медаљонима, дијаманатским огрлицама. Против свију тих мода грмео је 1428 кармелита Тома Конект, а 1429 брат Ришар. Ретке су жене дворске које би биле одевене без греха.

Богати грађани су се у раскошности надметали са племићством. Краљеви су издавали особите законе о трошењу, највише да би одржали разлику у сталезима.

3. *Храна.* Народ се хранио чим је могао; јео је ређе меса, чешће зеља, а на обалама морским рибе, нарочито харинге и усолене китовине.

¹⁾ У сликама тога времена видимо сељака у кошуљи од ткања или коже, с појасом, с гуњем или горњом хаљином до половине ногу, с калцима, тоздукама, или чарапама на ногама, с обућом. На глави је носио или капу, као шешир од сукна, или кукуљницу од гуња.

Племићи и грађани од XIV века у напредак имали су већ укус који је више тражио, и тада је почела напредовати вештина гастрономска.

Осим обичне чорбе од меса, служена је чорба од жита и проса, чорба с медом, са слачицом, с ђетеном, с вином. Де Гесклен је имао обичај да пред што ће поћи у битку, поједе три чорбе од вина у част три лица свете Тројице. *Златна чорба* куvara Таљвана, куvara Карла VII, грађена је од залагаја хлеба пржених на решетки, напојених вином зашећереним шећером и ружичном водом, па по том умочених у жуманце од јајета и посутих прахом шафрановим.

Паун је био у великој почасти; на печеном пауну кледи су се један другом витезови да ће ићи на крсташку војну, или да ће извршити какво знатно јуначко дело. То је било јуначко печење, храна заљубљених, Јеле су се још разне птице, као ждрал, рода, чавка, итд., по том јазавац, медвед итд. Салата се правила са мељем, са дивљим краставцима. Зачина ради употребљаване су многе мирисаве биљке, лавандла, метвица, каранфиљ, љубичица, ружа, мак, рузмарин. У XIV веку Шпањолска изнесе обичај трифа. Осим данас познатих вина, пило се Хипократово вино, које се градило заслађивањем и метањем орашчића, бадема и муската; пило се вино од дудиња, од бадемова млека, од лешњика, од поморанџе; пила се зачињена ракија, ликер, као *златна вода*; у исту су трпана златна зрна и за њих се веровало да продужују живот. Кад би био свршен прави ручак, онда су подизани чаршави и служени су *зачини*, као данас слаткиши, јер се свеже воће на крају ручка почело служити тек од XVI века.

На свечаним ручковима изношени су пре ручка златни леђени и ибрици за праће руку. Средина је стола била заузета огромним кољачима, из којих је каткад излетала жива птица, или је излазило дете, оружан човек или играчица. Између једног и другог јела обично се нешто одсвирало, отпевало или одиграло гостима. На под, на чаршав и на пехаре сипане су *руже*, а на госте су метани венци од цвећа.

На краљевским или кнежевским гозбама каткада су јела доносили велики војнички часници, који су совру на коњима обилазили.

На двору краљева Валоа седало се за сто пар по пар, кавалер и дама, и галантерија је тога времена тражила да обоје једу из једне исте чиније.

Чорбана јела једена су кашикама, месо претима, као што то и данас чине Арапи. Виљушке су готово непознате биле. Године 1297 краљ је енглески имао само једну виљушку; Карло V имао их је око шест, али су служиле само за посипање сира шећером. Истом су у XVI веку виљушке ушле свуда у обичај. Имале су два крака, и наличиле су на виле, откуда им је и име остало¹).

Чаршави су ушли у обичај, кад се раскош јаче развила; с почетка су били од чохе, каткад од златне чохе, од кадиве и плиша. Ако је витез какав штогод бешчасно учинио, један би гласоноша јавно пред њим расценио чаршав за столом на његовом месту; то је била грдна срамота и заповест да одлази.

У XIV и XV веку, кад нису била ретка тровања, домаћин би, пре него што су служили, огледао свако јело и пиће пред гостима; пехари су били од носорогова рога с гуљским језвцима и змајским ноктима, којима се отров могао проказати.

4. *Купатила*. Настали су векови, у којима су се претвориле у развалине оне величанствене топле бање које су остале из Римљана, као што су биле бање императора Јулијана у Паризу. Цела је истина, да су се хришћани купали много ређе него незнабошци. Међу тим изгледа, да су иза крсташких ратова и бање опет ушле у обичај. Бележе се бање у Паризу, у Валансјенима, у Абвиљу, па чак и у селима као што је било Варси код Клермона у Бовоази. У великим варошима бање су биле места задовољства и са стајања. И у многим приватним кућама већ су подизана одељења за купање.

5. *Игре*. У средњем веку су парочито цењене игре у којима се показивала снага и окретност. Војнички ред је имао своја надметања (турнире) од сваке руке, са разним

¹ Да споменемо, како се на двору деспота Бурђа Бранковића звали за виљушке, и како су се звале *бадаљке*. Спомињу се у признаници коју су Дубровчани 26 Јула 1441 издали на оставу деспотову: „двадести и осам *лажица* и *девет бадаљак*”. Види Миклошићева Monumenta serbica, стр. 408, Даничићев Речник под *Бадаљка*.

оружјем и у разним врстама рада војничкога.

Селаци су се играли трке, хрвања, песничања, пузања уз катарку, којој се на врх метала награда, лопте, кугле итд.

И данас је од тога времена у обичају у Беарну неко играње лопте ногом и песницом, којим се много пута глава разбије. Енглези су увели игру прасета, где су везаних очију трчали за свињчетом да га убију, чиме би често по неко између њих самих погинуо. Мирнији људи играли су кугле, биљара, или крокета, у коме се кугле маљевима по земљи извесним редом гоне.

Међу играма смишљања шах је најстарија која је позната у Француској, и она се најчешће помиње у старим јуначким песмама француским. Уз то је међу најстаријима и игра домина.

У XIV веку измишљене су карте. Нити су порекла индијскога, ни арапскога, као што се говорило; сва је прилика да су пронађене у Италији. Најпре су карте биле збирка слицица за забаву и поуку деце, а после се започело њима играти.

Деца су средњега века имала лутке са шеширима, мале војнике са шлемовима и халебард ма, ветрењаче, животиње од печене земље које су служиле и као звиждаљка, коње од дрвета, оружје итд. Све готово игре данашњега времена и онда су биле познате. И онда се знало за лопту, за пиџак, за чигру, и за многе друге игре које су и данас у обичају.

На послетку су наши стари, простаци и племићи, веома волели игру, и нарочито играње у округ са певањем¹⁾.

6. *Рођају*. Да би се женама у рођају помогло, звонили су у звона. У Бретањи се о врат ново рођеном детету вешало парче црнога хлеба, да му што не би учинили зли духови, видећи да је сиромашно. У доњим

Делима чували су се да изберу кума или куму слепе или хроме, да не би то на дете прешло. Гдекоје је обичаје морала црква забрањивати, као што је обичај да се тек рођеној деци умачу ноге у студену воду, да би била неосетљива спрема студени, да му се тару успе комадићем злата, да би биле ружичасто црвене, да му вредим гвожђем утисну крст на чело, да га напоје благословеним вином, итд.

И саме краљице дојиле су своју децу, као што је то чинила Бланша од Кастиље. Био је обичај, који се још и сад држи по унутрашњости, да се дете утегне у повијању тако да ниједним делом тела маћи не може.

7. *Удадба и женидба*. У Бретањи су девојке, које су раде биле у течају године удати се, играле око ватре која се ложи о Ивању дне. Вацале су чиоде у кладенац, па ако би испливале на врх, значило је да је свадба близу. Кад би извадиле воде из кладенца, и кад би у ту воду бациле јаје, разбијено о чију му драго главу, видеде би у води слику будућег вереника.

На југу Француске, ако је младић хтео просити девојку, понео би к њеним родитељима мешину вина. Ако би се напили, његова се молба примала. На Ландама просилац би молио да га приме на ручак; ако том приликом девојка послужи орахе, значило је да се прозба не прима. У Бретањи су кројачи били по правилу провадације.

На дан венчања били су други обичаји. У источној плаинској Француској невести је, ако је увек паметна била, давана бела кокош; у Бретањи би јој њене другарице давале тога дана преслицу; у Бреси би мајка о удадби давала кћери комад платна, који јој је имао служити за мртвачки покров.

У Аријежу је био обичај, да невеста утече у једну кућу, и ту да је њене другарице с оружјем бране од младожење и његових исто тако оружаних другара. У Прованси кад је младожења био са стране, момци би се девојчиног седа наоружали и не би пустили девојку, докле им младожења не положи суму новаца, коју би они после заједно попили у механи. Овај обичај опомиње на отмицу или куповање жене, која је, у првобитних народа претходила удадби.

Ако пред олтаром прстен жени лако наплач на прст, било је сигурно, да ће бити

¹⁾ Чудновата је прта старе француске цивилизације што су краљеви и кнежеви имали укус за будале и сојтарије. Сви су готово имали на својим дворовима те телесне и душевне наказе у смешном оделу са неким скитром окићеним прапорцима. Они су били предмет исмевања, а слободно им је било рећи што није свакоме другом. Паметни краљ Карло V имао је више будала, од којих је једноме, који је умро око 1374 подигао статују од белог мрамора у цркви Сен-Мориса у Сани. Овај је обичај престао тек с измаком XVI века. Виктор Хуго идустровао је дворску будалу Фране I-ог.

послушна : ако ли је тешко, значило је да ће у кући она заповедати. У Солоњи су пред олтаром боли младожењу и невесту ; које би од њих било при томе осетљивије, оно је после већма било подложно суревњивости.

Кад се узму удовац и удовица, сељаци би им давали мачију музику.

8. *Обичаји и празновернице о смрти.* У последњем часу пред смрт обично би се одлучивали људи да приме последње помазање. Мислило се, да после помазања већ нема више права излечити се, да коса отпада и да се топлота телесна гаси.

Веровало се да значи блиску смрт, ако што светлаца у даљини, ако врана гаче, ако кобац лети изнад какве куће, ако се случајно тринаесторо затеку за столом, ако се сања лекар, ако се види звезда која пада. Ако би ко обукао белу кошуљу у петак, у њој је морао умрети. Жена која би прала велике недеље, није могла много живети. Ако се лево око мртвацу није могло затворити, веровало се, да он тиме неком рођаку даје знак да пође за њим.

У планинама источне Француске изручивали су све судове у кући чим би мртавац издахнуо, да се душа покојникова не би удавила у води. Покривали су кошнице да не би пчеле поумирале. Није се смело шити ни прести у мртвачкој соби. У Нормандији се веровало, да може ђаво или какав вештац украсти тело покојниково, па наместити онде црну мачку, и с тога се с толиком пажњом чувало мртвачко тело. Ако би псето или мачка прешла тело, покојник би се морао повампирити.

Било је обичаја врло тужних и лепих. У Тарну, кад умре домаћин, све је цвеће у башти сечено, а трава преоравана. По старом грчком обичају у Прованси је мртавац био изложен с отвореним лицем. У Ардему се на гробљу давада даћа; на новоме гробу постављала се совра за поца и за породицу, и ту се пило за душу покојникову.

У Лангедоку је био обичај страшно викати чим би се покојник преставио ; а по староме римском реду најмане су покајнице. На погребима грофова од Полињак, пред спроводом је ишао човек одевен и намештен као покојник, који је покојника у свему подражавао.

Ако је ко био убијен, а није се знало ко га је убио, веровало се да ће убијеноме одмах на ново крв из рана потећи, чим се мртвоме телу примакне онај који је убиство извршио.

Који би умр'о не оставивши своје последње воље, црква га је једначила са самоубицама и с онима који се нису хтели причестити, и тако су његова добра припадала властелину. Али су рођаци имали право да и после смрти заступе онога, који је отишао на онај свет мутав ; они су дакле, сами правили тестаменат на место њега, ставили би у исти какву оставу цркви, и тиме би се све довело у ред. Ко би опет био искључен из причешћа или стављен изван закона, с тим је обично било му забрањено и тестаменат правити, а исто тако није могао ништа по тестаменту ни од другог примити и наследити.

9. *Погреби.* У многим земљама мртве су укопавали у самој цркви. У једној бретонској песми пева се како жени једној нису хтели казати да јој је умр'о муж и како је за своју несрећу сазнала кад је дошла у цркву и кад је ту под својом клуном видеда скоро копану земљу. У порти су црквеној сахрањивали све без разлике ; а у самој цркви сахрањивали су свештенике, племиће, ктиторову породицу и знаменитија лица из општине. Ове су закопавали у самој цркви, међући им врх гроба обичну плочу, на којој се натпис отирао корацима оних који су пролазили ; другдаш су их закопавали у побочним одељцима цркве, и ту су на њих метали надгробне каменове, на којима су племићи били изрезани под оружјем, а женскиње из њихова реда у своје парадном руху, са прекрштеним рукама, са ногама наслоњеним на хртове, лавове и друге племените животиње ; ако ли паџ не би било места, онда се гробни споменик узиђивао у зид.

По гробљима великих вароши није се посећивала никаква брига чистоћи. Гробље је невиних у Паризу тако било мртвима препуњено, да је због тога десет стопа више било него ли улица. У томе гробљу је тако мало места било за нове мртваце, да су раније закопане вадиле пре него што су се распали ; и у костурницу су трпали кости још неочишћене. Ту су представљали 1424 игру о смрти, како без зазора носи краљеве, папе, госпо-

даре, грађане и сељаке. Чудновата та забава представљала се у врло многим варошима.

У то време није се пазило на оно мирно, пуно поштовања владање на гробљу, које се данас толико чува. На гробљима се пило и јело. У великим варошима се по гробљима шетало и разни су састанци чињени.

IV. СВАКОЈАКЕ ПРАЗНОВЕРИЦЕ

1. *Натприродна бића*. Живот је средњег века сав скроз испреплетан празноверицама: и најпросвећенији умови нису имали толике ваучног васпитања, колико је требало да их спасе од лаковерности. Није се разликовало природно и неприродно; непрестано се живело усред чудеса. Сви су мислили да се небеска или паклена створења кад год хоће мешају и плећу у наш живот. Већ смо говорили о празноверицама што се тиче вере, науке, пољске привреде, удавања и жењења и погребана. Има их још, које заједно с овима што су већ поменуте тешко да нису остаци старе вере келтичке, римске и германске, које нова вера није могла искоренити.

Ма да је било велико мноштво надземаљских створова којима је хришћанство уделило своје почасти, и који су се находили у пакленоме огњу, има их још изван и једнога и другог реда, а и они су узнемиривали људе. У тај ред иду *виле* са својим чаробним штапићем, виле добре и виле зле, бесамртне у својој сјајној младости, исто тако као и у својој нескладној старости, живећи по пећинама, по дубоким горама, по пустим пољима. У Бретањи се верује у *коригане*, који живе под старим незнабожачким камењем, излазећи ноћу и скачући по месечини, који опкоде путника ако се закаснио, увлаче га у своје лудо коло и нагоне га да с њима игра докле већ душу не испусти. У водама су *виле бродарнице*, које својом вероломном допотом намамљују јунаке; по планинама су кенеци, у којих су кључеви подземнога блага; *вештице* трче за малом децом да их поједу; нека друга зла бића копају мртве испод земље да им кости глођу; *вамаири* устају ноћу из својих гробова, те иду да сисају крв живима; вукодлаци, који се могу претворити и у животиње, нападају на усамљене путнике; светлуцање од трудежи над барама узимало се да долази од душа мале деце, која су некрштена поумирала; ви-

ђане су, об поћ, на обалама потока неке праље које су праде неко жалосно периво, и њих видети било је предсказање некакве несреће. У Тулузу су закаснили путници могли лако сустрети злу животињу, а у Тараскону тараска. У Прованси *змајеви* односе малу децу и одводе их у подземне или водене дворове. На истоку је Хелекин у бурним ноћима ловио свој паклени лов, а на другим је местима мађионик водио за собом свој чопор курјака.

Нека су од ових натприродних бића врло расположена била према човеку. У Дофини-у нека су така бића обноћ довршивала ратарев недовршен посао; у Нормандији је *Гоблен* био неки пакостан демон, који је чинио понеку штету сељаку, али који је био на руди домаћинама; у Франш-Конте-у се веровало у некога злог духа, који је замршивао репове кравама, или је чинио неред у кухињском посуђу.

Није било замка нити развалине без какве приче, без каквога домаћег духа, без некога који се с другог света вратио. У замку Лузињану сиктала је *Мелузина*, пола жена пола змија; по другим опет становима властеоским јављала би се нека беда жена, чим би се примакла каква жалост тој властеоској кући. У Франш-Конте-у знало се за неку врсту крилате змије, која је на глави имала рубин; тај би рубин она увек скидала кад је хтела пити; и тада јој је лако било тај рубин уграбити.

2. *Вешци и вештице*. Веровање у вешце и вештице било је највећма распрострањено. Вешци и вештице бацали су чини на људе, на ново-рођене, на животињу, доводили су облаке, град и сушу, напуштали гагрицу у жито, гусеницу у зелен. Могли су навући олују ако само умоче своју метлу у сеоски кладенац.

Неки су вешци били и лекари који су лечили по начину старих друида; они су знали лековите траве. Лечили су и отровима, али су, исто тако, и тровали.

Ко је хтео чинима уништити непријатеља, њима се обраћао, и тада су они правили слику лица које треба опчинити од неначета воска, надевали су тој слици име онога лица са свима обредима крштења, метали су јој на десно срце а на лево цигерицу од ластавице, боли су срце и цигерицу новим иглама или су га падали на тихој ватри, читајући мађионичке реченице. Лице тако опчињено није

могло живети. Тако је Робер д'Артоа опцилно своју сестру Махол у 1328 години.

Исто тако су пробадали. Вештац би ударао у какав зид гвозден клин или дрвену чивију, помињући име лица којему је намењивана смрт при сваком ударцу чекића.

Давали су враћањем неку особиту моћ стрелама. Те су стреле и на сам велики петак слусале сатану, избацујући и тога дана стреле и на сам крст. Ко у тај мах спомене име свога непријатеља, њега ће погодити непромашна и невидовна стрела ма како далеко и ма где он био. Касније су за пушке градили опчињена зрна пушчана, која никада нису промашала.

Правили су амајлије, које су давале снагу и богатство, које су чиниле невидовним, које су доносиле победу у бојевима, на мегданима, на дуелима ради суђења, у којима су сведоци имали обичај уверити се пре почетка борбе, да ли ко од супарника нема при себи амајлију. Вешци су давали напитке којима је привлачена наклоност господе или љубав госпођа ономе ко би их пио. Они су тумачили снове, прорицали су будућност гледајући у суд пун воде или у мађионичко огледало; они су изазивали мртвачке душе, дозивали су ђавола. Неки вештац Жан де Бар обећао је био војводи орлеанском да ће му показати сатану; кад војвода види да нема ништа, он заповеди те вешца спаде.

Вешци су се могли претворити у животиње¹⁾, Они су знали где су блага што их чувају змајеви. У њиховим нечитљивим записницима могло се наћи свакојаких рецепата.

Многи су били просте варалице, који су лагали само да извуку новаца. Највише њих нису били при себи; то су били људи сулуди, болесни, са разним слабостима нервознога система, слични онима који се данас по болницама лече. Њихова је нервозна болест узела најчешћи облик лудости, уображеност: они су са свим искрено веровали, да су од своје куће отишли кроз димњак, пошто су се намазали мађионичким мастима, да су јахали на метли кроз ваздух, да су се с другим вешцима на извесном састанку видели. Они су учествовали на њиховим гозбама, иза којих

је желудац празан остајао, на њиховим пијанкама, с којих се полазило суха грла, на њиховим игранкама, где су играчи и играчице једно другом леђа окретали, бојећи се да се једнога дана не познаду и да једно друго не прокаже. Они су походили цроклету службу, где је Сатана у облику јарца представљао Исусову жртву, сам себе предавао за верне и упропашћавао се у пламену. Они су веровали, да их је Сатана обележио својим печатом, и оно место које је Сатана на телу додирнуо, било је, после, за све неосетљиво.

Изгледа да се у ову нову веру стопила и стара незнабожачка служба боговима и богомилско веровање у рђаво начело или у злога бога: у овој се новој вери чинила пошта Сатани. Вешци и вештице у Француској распостранили су се нарочито после пропасти албижојске (богомилске) јереси у јужној Француској. У вешцима и вештицама може бити да се јављао и протест против феудалног и црквеног деспотизма; али не треба никад сметнути с ума, да вешци и вештице нису били при чистој памети.

Ако би их ухватили и на муке ставили, ђаво би ту искрсао, да им не да признати. Али на срећу судија је био од њега обезбеђен, и он је могао без икаква страха вршити свој занат мучиоца. Било је препоручено судијама, да вешце брију до коже, да им се не би демон у косу сакрио. Боли су их по целом телу дугачким иглама све докле нису нашли ону неосетљиву тачку, која је била додирнута шапом ђаволом, а данас је познато, да људи у извесним врстама лудила имају такође места, која су са свим неосетљива.

Гоњења, која су управљена била против ових несрећника, највише су чинила да у народу утврде веровање у вешце и вештице и да потпомогну да се њихова болест по народу већма распростире, и да постаје све више вештаца и вештица. Ко не би веровао у вешце и вештице, кад су против тих ђавољих саучесника устајали и краљ и црква и судови, кад су им они ломили ноге и руке, падили их на спалиштима и пенео њихов на све стране развејавали. Ко би лаковерношћу прост народ кривио, кад су у томе највише црквене и државне власти највећу ревност показивале? Пенео вештаца, који су они развејавали, као да је био семе њихово.

¹⁾ Једнога ловца нападне у лову курјачица, којој он одсече шапу. Кад дође у најближи замак, он нађе у постељи госпођу с једном руком одсеченом. После су је спалили као вештицу.

ВАСПИТАЊЕ КАО НАУКА

од

Александра Бена

ГЛАВА ОСМА

Очигледна настава

(Наставак)

Али учитељ може врло лако да прецени своју снагу у погледу тога, колико се помоћу описивања може увећавати готовина конкретних (стварних) представа; а још лакше се може десити, да он не уме да оцени значај очигледне наставе за овакве духовне тековине. *Најранији развитак оне способности да се стварају представе и о предметима, који су непознати, јесте у главноме, да не кажемо у грубом облику антропоморфистичке природе. Сем тога, ова је способност и резултат забавне и дражесне науке или другим речима, она се развија и забавним и занимљивим наукама. Једно озбиљно предавање о олову или стаклу, о једном мехуру од саунице или о облацима има мало улива на развитак оне способности, која нас омогућава да можемо представити и оне стварне предмете, који нису пред нама. Главни уплив такога предавања састоји се у томе, што се помоћу њега већ познато потпуније и јасније схвати и запамти, те тако се тиме спрема основа за доцнији рад, кад треба и непознато да се представи. Тек у једноме стадијуму, који ће се много доцније развити, пошто већ очигледна настава пређе у методичко изучавање Географије и Историје, моћи ће овако мање послужити као помоћник за умножавање оних представа, које дух треба својом сопственом снагом да комбинује (саставља), изводећи непознато из познатог. Једини случај, који изгледа да прави изузетак у овоме погледу сад ће одмах доћи на ред, да и о њему говоримо, чим почнемо разматрати примере, који су из животињског света узети. И у*

погледу ове класе може бити највише самовољног застрањивања. У оној истој мери, у колико су необични односи нижих животиња ипак виши од онога, што се односи на минерале и животиње, мора и учитељ и свој избор у томе удешавати строго према методичким правилима.

Прва настава о животињама обично се занима најважнијим животињским особинама, које су сваком детету разумљиве и уочљиве. Тако најпре се говори о томе како животиње своју храну траже, како оне вребају и хватају друге животиње, које им служе за храну, па онда о њиховој привржености за људе и за своје младице. Једна мала прича, у којој су ове особине изнете, а увијене у неки мали заплет, узбуђује пажњу, те тако деца то лако разумеју и запамте. Помоћу онога интереса, који се на тај начин у деци развије, лако се запамти и облик и физиономија појединих животиња. Ако је учитељ опрезан, онда он одавде може прећи на незнатније (miutios) особине животиња, па говорити о папoвцима или копитама, о зубима, длаци, вуни, перју, те и с тиме ученике боље упознати. Сад, чим пође даље од овога, он мора исто онако као и код биљака да између различних путова бира којим ће ударити; само он овде има да се бори још с већим тешкоћама при избору, него код биљака. У обадва случаја: и кад покуша да срањава животиње једну с другом, које су по своме пореклу сличне, као што су мачка тигар и лаф, а и кад то исто учини са животињама, које међу собом нису тако сродне, као што би било између мачке

и псета — у обадва та случаја учитељу грози слична опасност. Са срањвавањем не сме се почињати без потребне и довољне припреме т. ј. док се за то подесни примери не упознаду; а кад се већ почне са срањвавањем, онда оно мора бити одмах тачно и потпуно изведено. Оно се мора удељавати према класификацији и нагласити одлике, које вреде за једну класу; а међу тим оставити на страну разлике између појединих индивидуа те класе.

Исто онако, као и код биљака, мора се радити по оној методи, којој првенство и припада: да се од једнака почиње; да се, дакле, најпре изнесу партикуларне (засебне) особине, које се могу прекорачити само у толико, у колико то допушта разумевање ученика, али да се при томе никако не улази у срањвавање или у изношење контраста (разлика). При описивању свраке и сврачијег гнезда са свим је на пример, умесно, да се каже како се те животиње хране, како заједнички праве гнезда како се у јата скупљају и да се опише њихов заједнички живот. Све ово припада индивидуи; али, ако би учитељ ту хтео да говори о заједничком животу код животиња у опште, па да при томе, на пример разлаже заједнички живот код чела, мрави, даброва и т. д. онда би то било застрањвање и удаљвање од предмета, и према томе не би ваљало. Овако је објашњење једно питање за себе, које се односи на уопштавање и које се може предузети тек по што је за њега довољно припреме било. Пред оваким питањем морају ићи појединости; морају се најпре на појединим одабраним примерима проучити појединости опширније, и онда се тек могу узимати особине појединих примера у помоћ само за објашњење једнакости и различности код различних специја.

При описивању појединих индивидуа, може се узгред бацити поглед и на друге специје (нарочито, ако ученик о томе већ

зна што год), али ово се може чинити само у толико, у колико би то потребно било, да би се могла извесна околност или значај објаснити на једном примеру, и даље од тога не треба се упуштати.

Као један пример, на коме се могу показати различна правила, која за очигледну наставу вреде, ја ћу овде навести камилу. Ову животињу ученици нису видели, али њима ће се показати једна слика од камиле. О њој не треба предавати сувише рано. Пре ње треба да се ученици упознаду са познатим домаћим животињама, као што су коњ, магарац, крава, овца, свињче итд. Ми нисмо везани, да се морамо строго држати реда, који важи за зоолошко описивање, али и поред тога, опет се поједине тачке морају износити и показивати по некој извесној методи; најпре треба да се камила прикаже као једна товарна животиња. А ово је не само једна велика и значајна околност која служи као кључ за многе ствари, које ће доцније доћи, него овим се показује и корисност као једна особина животиње; а то опет има уплива на ученике и њихов интерес. За тим се може камила у кратко упоредити са животињама, од којих људи сличне користи имају као што су коњ, магарац, јелењ и слон; али при томе се та особина животиња не сме тако на дугачко претресати као да би то био главни задатак и циљ предавања. Најинтересантније код ове животиње јесте то, што је њен читав крој и склоп подешен према нарочитим месним приликама, према пустињи. Овде сад ми имамо да радимо са једним предметом двојаке природе, где се показују узајмни односи. Ово је један корелатни (узајмни) случај, код кога нема никаког апсолутног реда. Међу тим, ми можемо почети са ситуацијом тј. са пустињом, али онда њу смемо само толико описивати, у колико се она тиче камиле. Ми можемо факта или главне црте навестити, а да се при томе не упуштамо у читав узрочни сплет,

који долази као засебна лекција у сферу Географије. „У многим деловима Африке, Арабије и Сирије има великих просторија, на којима има само местимце воде и неких биљака, а цела је остала површина покривена сувим песком и голим стенама. Она места пак у пустињи, где има биља и воде, зову се „оаза“. При овоме се не сме упуштати у објашњавање узрока, због којих нема воде нити објашњавати како је оскудица у киши и како то стоји у свези са удаљењем великих мора. За тим долази облик и састав тела камиле. Један део спољнега описивања концентрисаће се на чудновату гробачу, коју камила има, и при томе ће се споменути између осталог, и то, да се гробача, кад нема камила хране, смањује, и да она служи као готовина за исхрану. За тим ће се говорити о стомаку, који је по своме општем саставу сличан са стомаком вола, овце, јелена (а зове се преживарски стомак) али се од ових разликује у томе, што може дуго време да задржи храну и воду. Онда треба обратити пажњу на ноге, и показати како пановци код камиле нису онаки, као кошите код коња, компактни, него су друкчије удешени, и за то су подеснији за пустињу. За тим ће се говорити о очима каминим, и показати, како су оне удешене, да се могу сачувати од песка, који ветар у пустињи на све стране по ваздуху развејава па онда ће се показати колена, која се лако прегибају, и услед тога при товарењу камила може лако да легне, док јој се терет натовари. Главни интерес и значај целог овога описивања своди се на корист коју човек од камиле има. Али кад би јестаственичар описивао камилу, као једну животињу, онда се он не би зауставио само на томе; он би пошао много даље и узео би у обзир још и многе друге тачке које не стоје у тако тесној вези са користима које човек од камиле има.

Ми смо до сад посматрали очигледну наставу као један *Modus* (начин) увођења

или приближавања у природне науке, у Минералогiju и Ботанику: а доцније ћемо претрести како се она примењује у Географији и Историји. Оне три максиме: 1) *поштујност*, 2) *индивидуалност* и 3) *уопштавање*, које су до сада објашњаване, непосредно се односе на ову класу (врсту) лекција. Али природне науке уводе нас у примерне или фундаменталне науке: Математику, Физику, Хемију и т. д., у којима се може наћи последње објашњење свију активних снага и момената природних. Ту долази све што се помоћу снаге и узрочности појављује, закони покретања, закон о тежини, о топлоти, електрицитету, виталитету итд. Ми не познајемо природне феномене све догле, докле не упознамо њихов појав и постанак по њиховим општим законима.

И у природописним описима има извесних момената, који потпомажу разумевање и изучавање ових виших снага, али они не излазе тако јасно на видик. Један минерал има и своју извесну специфичку тежину — и, ето, ово се односи на онај велики закон о тежини; он има и своју прозрачност (транспаренцију) и особину да прелама зракове — и ово се односи на науку о светлости и топлоти; тај је минерал још и сложен — и ово већ улази у Хемију. Али онај који предаје Минералогiju, зна, шта у његову област спада; он се задовољава само тиме да ове велике снаге само наговести, и не разлажући их методски. Међу тим онај, који узима изучавање Јестаственице за очигледну наставу, не уздржава се свакад у тако строгим границама свога предмета, као што ради онај први; овај је, на против склон да брзо прелази са описивања природних особина на разлагање њиховога рада, једном речи: он је склон, да примерне (основне) науке преобрати и претони у општу науку о природи.

(Наставиће се)

ШКОЛОВАЊЕ ДЕЦЕ РУМУНСКЕ НАРОДНОСТИ

у Краљевини Србији

(Наставак)

Ако узмемо да је од извесног броја српских становника походило основну школу сто ученика, онда по овим размерама излази, да је од равног броја румунских становника било у основној школи само 66 ученика.

За цео *ирноречки* округ, изузимајући околну варош Зајечар, имамо ове податке.

Срез	Б Р О Ј					
	ШКОЛСКИХ ОПШТИНА	СТАНОВНИКА				
		СРБА	РУМУНА	ЦИГАНА	ОСТАЛИХ	СВЕГА
Бољевачки.	6	1791	9616	204	—	11611
Зајечарски	7	586	7961	85	—	8632
Свега . . .	13	2377	17577	289	—	20243

У почетку школске 1882-83. године било је

У ШКОЛАМА СРЕЗА :	У Ч Е Н И Ц И		
	СРБА	РУМУНА	У ОПШТЕ
Бољевачког	60	284	344
Зајечарског	28	253	281
Свега	88	537	625

Кад ове бројеве поредимо с бројем становника, онда видимо, да је било од сто становника.

У ШКОЛАМА СРЕЗА;	СРПСКИХ			РУМУНСКИХ			У ОПШТЕ		
	У	Ч	Е	Н	И	Ц	И	К	А
Зајечарског	4	78	3	15	3	26	2	96	3
Бољевачког	3	35	2	89	2	96	3	09	3
Свега	3	70	3	01	3	09	3	09	3

Из овога види се да је у оним школским општинама, у којима је било ђака од једне и друге народности, била ова односна размера између ученика српских и румунских, и то у срезу:

Бољевачком	као	100:86
Зајечарском	"	100:66
у опште	"	100:81

До других размера долазимо кад поредимо с бројем ђака све становништво. У овом прегледу имамо број укупног становништва.

Срез	Б Р О Ј С Т А Н О В Н И К А				
	СРБА	РУМУНА	ЦИГАНА	ИНАЧЕ СТРАНИХ	СВЕГА
Бољевачки.	10721	12768	546	4	24039
Зајечарски.	12066	12896	423	—	25385
Свега . . .	22787	25664	969	4	49424

У свима основним школама.

СРЕЗА :	Б И Л О Ј Е Ђ А К А		
	СРБА	РУМУНА	У ОПШТЕ
Бољевачког	237	284	521
Зајечарског	358	253	611
Свега	595	537	1.132

Од сто становника,

У СРЕЗУ :	СРБА			РУМУНА			У ОПШТЕ			
	Б	И	Л	О	Ј	Е	Ђ	А	К	А
Зајечарском	2	97	1	97	2	41	2	41	2	41
Бољевачком	2	21	2	23	2	17	2	17	2	17
Свега	2	61	2	09	2	29	2	29	2	29

На сто ученика Срба, који су школу походили, долазило је ученика Румуна у срезу:

Бољевачком	101
Зајечарском	66
У опште	80

Ако у овом погледу поредимо срез зајечарски са срезом бољевачким, онда имамо ове односне размере и то:

за ученике српске	као	100:74
» » румунске	"	100:113
» » у опште	"	100:90

Округ *пожаревачки* подељен је у седам срезова, и у свима има мање више и румунских становника, а по томе и румунске деце у основним школама.

У срезу *голубачком* биле су само четири школе, које су походили и румунски ђаци.

У овом прегледу имамо број становника у те четири школске општине.

Шкољска општина	МЕСТА КОЈА ЧИНЕ ШКОЛ- СКУ ОПШТ.	Б Р О Ј				
		СТАНОВНИКА				
		СРБА	РУМУНА	ЦИГАНА	ОСТАЛИХ	СВЕГА
Браничево	4	1906	168	10	1	2085
Голубац	10	2138	1445	146	5	3734
Добра	2	538	460	6	6	1010
Зеленике	4	511	646	4	—	1161
Свега	20	5093	2719	166	12	7990

У почетку 1882—83 године било је.

У ШКОЛИ:	У Ч Е Н И К А		
	СРБА	РУМУНА	У ОПШТЕ
Браничевској	65	23	88
Голубачкој (мушкој)	71	28	99
Добранској	25	4	29
Зеленичкој	28	13	41
Свега	189	68	257

Од сто становника.

ПОХОДИО ЈЕ ШКОЛУ:	СРПСКИХ РУМУНСКИХ У ОПШТЕ		
	БИЛО	ЈЕ	У Ч Е Н И К А
Браничевску	3·41	12·85	4·22
Зеленичку	5·48	2·00	3·53
Добранску	4·65	0·85	2·87
Голубачку	3·32	1·75	2·65
Свега	3·71	2·35	3·22

У целој срезу било је свега 12·776 становника, и то: 9040 Срба, 3448 Румуна, 276 Цигана и 12 од друге народности.

Основних школа било је у срезу 7 за мушку и једна за женску децу. Ове школе походило је 357 ученика и 30 ученица, свега 387 ђака. Кад од овог броја одузмемо 257 ђака, колико је било у горенаведене четири школе, онда остаје још 130 ђака на 4786 становника, од којих има 3947 Срба, 729 Румуна и 110 Цигана.

Кад остатак ђака поредимо с овим бројем становника, онда излази, да је од сто становника у опште било у основној школи 2·72 ђака, а од становника Срба на по се 3·29.

У опште походило је основне школе у овом срезу од сто становника:

Срба њих	3·53
Румуна „	1·97
Свега „	3·03

Од равног броја становника једне и друге народности било је у основним школама 100 српских а само 56 румунских ђака.

Срез *змишки* имао је свега шест основних школа, и у свима било је ђака румунске народности.

Овај преглед показује број становника у дотичним школским општинама.

Шкољска оп- штина	МЕСТА КОЈА ЧИНЕ ШКОЛУ ОПШТ.	Б Р О Ј				
		СТАНОВНИКА				
		СРБА	РУМУНА	ЦИГАНА	СТРАНИХ	СВЕГА
Волујска	1	104	725	15	—	844
Дубочка	1	11	2283	45	—	2339
Кучајиска	2	514	412	16	138	1080
Кучевска	2	1135	751	44	—	1930
Мишљеновачк	2	742	228	13	—	983
Нересничка	2	20	2069	103	—	2192
Свега	10	2526	6468	236	138	9368

У почетку 1882—83. године било је.

У ШКОЛИ:	У Ч Е Н И К А		
	СРБА	РУМУНА	У ОПШТЕ
Волујској	—	25	25
Дубочкој	1	34	35
Кучајинској	22	19	41
Кучевској	35	30	65
Мишљеновачкој	28	20	48
Нересничкој	2	42	44
Свега	88	170	258

Кад се број ученика пореди с бројем становника, онда излази, да је од сто становника

БИЛО У ШКОЛИ:	СРПСКИХ РУМУНСКИХ У ОПШТЕ		
	БИЛО	У Ч Е Н И К А	
Мишљеновачкој	3·77	9·13	4·88
Кучајинској	4·28	3·36	2·80
Кучевској	3·08	3·77	3·37
Волујској	—	3·38	2·96
Нересничкој	10·00	1·93	2·01
Дубочкој	9·09	1·46	1·50
Свега	3·48	2·48	2·75

Пошто у овом срезу није било више школа осим ових шест, то нам остаје да број ђака поредимо још са целим становништвом.

Свега било је у овом срезу 10.866 становника, и то: 2835 Срба, 7522 Румуна, 371

Цигана и 138 друге народности. По томе по-
ходило је основне школе у овом срезу од сто
становника :

Срба њих	3·10
Румуна „	2·26
у опште „	2·37

Ако узмемо да је од извесног броја срп-
ских становника било у основној школи 100
ђака, то су према горњим размерама била
само 73 од равног броја становника румунских.

Срез млавски имао је свега 30·022 ста-
новника, а од ових: 15.044 Срба, 14.330 Ру-
муна, 603 Циганина и 45 иначе страних.

Основних школа, у којима је било и ру-
мунских ђака, имао је овај срез свега десет.

У овом прегледу имамо број становника
за ових десет школских општина.

Школска оп- штина	Места која чине школску општ.	Б Р О Ј СТАНОВНИКА				
		СРБА	РУМУНА	ЦИГАНА	ОСТАЛИХ	СВЕГА
		Добрињска	4	1455	406	44
Дубочка	1	—	934	4	—	938
Кладуровска	1	—	750	7	2	759
Кобиљска	2	19	1235	4	—	1258
Манастиричка	1	1	1092	4	—	1097
Мелничка	1	7	1641	38	—	1686
Петровачка	3	2299	446	24	33	2802
Рановачка	1	9	2200	23	—	2232
Рашаначка	1	12	1433	—	1	1446
Стамничка	2	741	1129	37	—	1907
Свега	17	4543	11266	185	36	16030

У почетку 1882—83, године било је.

у школи :	У Ч Е Н И К А		
	СРБА	РУМУНА	У ОПШТЕ
Добрињској	26	8	34
Дубочкој	—	28	28
Кладуровској	—	38	38
Кобиљској	—	31	31
Манастиричкој	—	31	31
Мелничкој	—	53	53
Петровачкој	139	12	151
Рановачкој	3	70	73
Рашаначкој	—	41	41
Стамничкој	16	20	36
Свега	184	332	516

Према томе било је од сто становника.

У ОСНОВНОЈ ШКОЛИ :	СРБА РУМУНА У ОПШТЕ		
	У	Ч	Е
Петровачкој	6·05	1·39	5·39
Кладуровској	—	5·01	5·01
Рановачкој	33·33	3·15	3·27
Мелничкој	—	3·16	3·14
Дубочкој	—	2·99	2·99
Рашаначкој	—	2·86	2·84
Манастиричкој	—	2·83	2·83
Кобиљској	—	2·50	2·47
Стамничкој	2·16	1·72	1·89
Добрињској	1·79	1·78	1·78
Свега	4·05	2·89	3·22

Пошто је срез млавски имао свега 20
основних школа, то онда остаје још 10 школа
у којима није било ђака румунске народности.
У ових десет школа било је свега 364 ђака
ито на 13·992 становника, од којих је долазило
на Србе 10.501, на Румуне 3.064 на Цигане 418
и 9 на друге народности.

Кад овај број ђака поредимо с бројем
становника, ми налазимо да је од сто ста-
новника било у основној школи њих 2·60.
Али како су ови ђаци били све сами Срби
то их ваља поредити само са српском стан-
овништвом, и онда се размера увећава на 3·47.

У целој срезу походило је основне школе
од сто становника :

Срба њих	3·64
Румуна „	2·32
у опште „	3·00

Од равног броја становника једне и друге
народности походило је основне школе 100
српских и 64 румунска ђака.

У срезу моравском било је само шест о-
сновних школа, које су походили и румунски
ђаци.

У овом прегледу имамо број становника
у ових шест школских општина.

Школска оп- штина	Места која чине школску општ.	Б Р О Ј СТАНОВНИКА				
		СРБА	РУМУНА	ЦИГАНА	ОСТАЛИХ	СВЕГА
		Арнаутпоповачка	3	833	842	12
Влашкодољска	1	539	784	40	—	1363
Породинска	1	81	2212	39	—	2332
Пр'овска	4	1009	1639	33	8	2689
Ракначка	1	1099	332	49	—	1480
Сибичка	2	670	199	80	—	899
Свега	12	4231	6008	203	8	10450

У овим школама било је у почетку 1882-83. школске године ученика

И ТО У ШКОЛИ:	СРБА	РУМУНА	У ОПШТЕ
Арнаутпоповачкој	20	13	33
Влашкодолској	29	40	69
Породинској	6	47	53
Пр'овској	38	32	70
Ракиначкој	33	8	41
Сибничкој	33	6	39
Свега	159	146	305

Кад ове бројеве поредимо с бројем становника појединих школских општина, ми налазимо, да је било од сто становника

У ОСНОВНОЈ ШКОЛИ:	СРБА РУМУНА У ОПШТЕ		
	У Ч Е Н И К А		
Влашкодолској	5.38	4.85	5.06
Сибничкој	4.93	2.62	4.34
Ракиначкој	3.00	2.10	2.77
Пр'овској	3.77	1.96	2.60
Породинској	7.41	2.09	2.27
Арнаутпоповачкој	2.40	1.52	1.96
Свега	3.76	2.35	2.92

Као што се из ових размера види, у свима овим школама румунских ђака било је мање него српских.

У целој моравској срези било је свега 18.999 становника, а од ових: 11.274 Срба, 7.167 Румуна, 443 Циганина и 25 друге народности.

Основних школа имао је овај срез 13, и то 11 мушких и 2 женске. Ове школе почело је учити 1882-83. школске године 571 ђак, и то: 531 ученик и 40 ученица.

Кад од овог броја одуземо ђаке, који су учили у горенаведених шест школа, онда нам долази на осталих седам школа 266 ђака, и то на 8459 становника, од којих је било 7043 Срба 1159 Румуна, 240 Цигана и 17 иначе страних.

Од сто становника у опште походило је основне школе њих 3.14; али пошто су ови ђаци све Срби, то према броју српских становника овај се проценат увећава и износи 3.78.

Кад све становнике моравског среза поредимо с укупним бројем ђака, онда налазимо, да је походило основну школу од сто становника:

Срба	њих 3.77
Румуна	2.04
у опште	3.02

Од извесног броја становника походило је дакле основне школе у срезу моравском 100 српских и 54 румунских ђака.

У срезу *омољском* било је свега 13.617 становника, а од ових долазило је 5.968 на Србе, 7.513 на Румуне, 121 на Цигане и 15 је било друге народности.

Основних школа имао је овај срез *једанаест*, и то 10 за мушку а једну за женску децу. Ове школе походило је свега 386 ђака и то: 340 ученика и 46 ученица.

Школа, у којима је имало и румунских ученика, било је седам.

(Наставиће се)

МОЗАК И ДУША

(ОД ВУНТА)

(Наставак)

Има још једна врло значајна појава, због које су резултати дебате о локализацији по кад што постајали врло непоуздани и несигурни. Она је опажена код централних ремећења говора, а потврдила се и у другим случајима. Појава ова састоји се у *поступном позраћању способности*. Обично бива да онда наступи, кад повреде у централном органу нису знатне и јако распрострањене. Овака једна

реституција (оздрављење) не би никоме надала у очи, кад би у исто време нестало и поремећаја у самој мозгу. Али овде баш о томе није говор. Шта више приметило се, да се извесна функција може потпуно да поврати и онда, када повреде у мозгу непрестано и даље непромењене постоје и трају. Није никако чудо, што су поједини физиолози мислили, да се у овој огледа савршена

противуречност са локализацијом појединих радњи, и, што су према овоме били склони, да се врате Флурановом гледишту, по коме су сви делови мозга јаднају вредност имали. Овакав излаз опет постаје увек немогућ, кад се само узму на ум онолике истине, које су нам познате и до којих се дошло различним методама, које се опет у резултату саглашавају и потпуно подударају. Исто тако, није довољно ни оправдано, да се праве закључци против сваке локализације због онога примера о изравњавању поремећености. (повраћања способности). Само имамо право да мислимо и да закључимо, да *локализација није апсолутно непроменљива*, него да у току времена други делови мозга могу добити способност, да у радњи замене оне партије, које су отпале ма којим узроком. И заиста, овај закон *замењивања или заступања* јесте једна најважнија и најпотребнија допуна науци о подели рада. Који су и какви су то физиолошки процеси, услед којих може тако обилато да се компензира функција поништених делова мозга, радом других делова у мозгу, о томе ми ништа поуздано не знамо. Али овај факат компензације или заступања није усамљен и није таква особена појава, која само за мозак важи и која би се само код њега дешавала. Не. Оваких примера има много. Ко је н. пр. изгубио десну руку, тај може без велике теškoће да извезба леву руку за многобројне и разноврсне радње и покрете, за које пре није била спремна. Сећам се једнога човека без руке, који десном ногом писаше, црташе и доста вешто сликаше. Код разроких може да се примети, како се двоструко виђење предмета, које с почетка постоји, тиме изједначава, што се тачке које једна другој одговарају у ретини оба ока из нова сређују и удешавају једна према другој. Оваки случаји прилагођивања и навике помоћу вежбања, налазе се свуда у организму, и, ништа није чудновато, што их баш имаде у мозгу у највећој мери и у најсавршенијем ступњу. јер је мозак врло zgodно организован за оваква заступања и прилагођивања, због својих разноструких преплета и веза нервних влакана. У исто време ово нам је по ново један непосредни доказ за оно гледиште, по коме сложене способности, као н. пр. „способност говора“ нису и

не могу бити као такве локализоване, него да радње оваке врсте морају увек потицати из заплетеног а заједничког длања простих процеса, од којих је сваки за се везан за централне елементе. Јер ми можемо себи да представимо, да н. пр. једно нервно влакно прими на се посао другога нервног влакна, ако је ово друго поремећено, и тако да прима н. пр. импулсе за покретање или утиске, који производе осећаје и да их спроводи куда треба, и ако му то првобитни посао није био; али, једва да можемо себи представити, да један елеменат, који је досле вршио искључно артикулацију речи, може узгред примити на се посао једнога другога органа, коме је био посао намћење речи.

Као што се из досадањег говора види, ми овим улазимо у област општих питања. Два су таква питања за нас особитог значаја. Прво је: какво гледиште можемо створити о физиолошком значају мозга из искуства, које смо до сада стекли? Друго је пак питање: какав ће значај имати, или какав ће облик на се узети према овоме новоме гледишту, стари проблем неизменичног утицања тела и душе?

Физиолози, који се у новије доба баве испитивањем можданих функција, сложили су се прилично и дошли до заједничког гледишта о томе: какав однос мора постојати између најпростијих духовних радњи и материјалних супстрата или носиоца тих радњи. Ми ћемо то гледиште сада изложити.

Узима се, да су елементи мождане површине или коре, носиоци духовних радњи. Површину мозга састављају нервне ћелије, које су у разноликим положајима у слојеве наслагане, и ови слојеви стоје један преко другога. Ове ћелије примају у се нервна влакна из мождане масе, која је под њима, и помоћу ових влакана биће да стоје у свези са нижим централним апаратима, а помоћу ових на послетку са спољним органима тела. Саме пак нервне ћелије стоје опет међу собом у вези помоћу ових нервних влакана, јер између различних региона мождане површине, нарочито између обе полутке (хемисфере) мозга, вијугају се тако је многобројна нервна влакна. Ова мождана ћелија, као органски супстрат духовне радње, узима се, да је пре свега носилац *самих представа*. Па и оне ће-

дије, одакле потичу акти воље, не могу се од овога изузети, пошто је за сваки акт воље **везана** представа покрета, који се хоће да изврши. Према овоме, локализација можданих функција истоветна је, или значи то исто, што и локализација наших представа. Наше представе светлости, звука, пипања, покретања, као и осећаји мириса и укуса, налазе се смештене или наслагане у разним регионима мождане коре. Различита и многострука везивања ових представа у нашој свести, изводе се једино помоћу оних централних нервних влакана, која различна места мождане коре једна с другим везују.

Покушава се, да се ово опште гледиште и у појединостима изведе. Примећено је, да један одређени део централне површине вида преимућствено суделује само у јасним схватањима или опажањима видних објеката. Ово се може тако тумачити, да ова централна површина одговара оним местима јаснога виђења у оба ока; али поред оваког тумачења, може се ова појава и друкчије тумачити и схватати, и она је одиста и тумачена друкчије. Узима се, да се за јасно виђење претпоставља и тражи увек разумевање самих осећаја вида, чега нема код нејасног виђења. Али опет, свако разумевање осећаја везано је за сећање. Ако хоћемо какав предмет да познамо, онда мора позната слика тога предмета из ранијег искуства, да се појави у нашој свести. Према овоме мисли се, да се слике нашега сећања морају чувати и задржавати у ономе региону можданих режњева, који, кад се поништи, повлачи за собом поништење или престанак јаснога виђења; док међу тим, остали региони истих режњева садрже у себи таква места, која стоје празна и слободна и чекају нове утиске, да их у се приме и сачувају. Ну како сваки утисак може остати у нама као слика сећања, то ће онда бити, да се слике наших сећања, кад се пониште и пропадну мождане ћелије у којима су биле, из нова утврде као слике сећања у другим ћелијама можданим, које су здраве и читаве сачуване. На овај се начин може објаснити поступно изравнавање или нестајање поремећености.

У сагласности са овим стоје и хипотезе, које узимамо, да би објаснили узроке централном ремећењу глосиса. Мисли се, да су

у извесним ћелијама склоњене или сталожене слике изговорених речи, а у другим ћелијама опет да су сталожене слике од писаних речи. Даље, у трећој некој групи ћелија налазе се представе артикулационих покрета, а у некој четвртој групи опет налазе се представе оних покрета, које ми чинимо при писању речи. Већином се узима још један пети регион, чије су ћелије са свима горњима у свези, и у овима се ћелијама држе и чувају сами појмови. И, сад према томе, да ли је једна или друга од ових ћелијских група повређена или поништена, поништавају се с њоме и поједине функције као н. пр. памћење речи, способност писања и т. д. докле остали чланови укупне функције језика или говора остају неповређени. И овде наравно, морамо задржати у снази ону претпоставку, да представе, којима су досадањи носиоци (ћелије) поништени, заузимају или окупирају оне друге ћелије, које су празне и које стоје на расположењу.

Можда се неки читалац већ буни противу овога. Можда се многи почиње прибојавати, помишљајући, да се може и то десити један пут, да нека представа н. пр. која жели да уђе у мозак, нађе од једном сва места попуњена и заузета, тако, да она нема где да се склони. Наука нам казује, да је овака збљба и овака помисао са свим неоснована. По умереној и скромној процени, мисли се, да целокупна кора човечијега мозга има у себи 612.112.000 нервних ћелија. А, по познатим подацима Макса Милера и најбогатији дух, као што је дух једнога Шекспира, располаже са нешто мало више од 15.000 речи, докле је обичноме човеку довољно 3 до 4 хиљаде речи. Па да узмемо у рачун и оне представе, за које немамо речи; па да узмемо у рачун и ту околност, да је свака представа наша утврђена у 4—6 различних облика као слика вида, као звук, као реч и т. д., па се опет морамо дивити страховитом луксузу, који у нашем мозгу постоји са празним местима, за која савршено и нема изгледа да ће се икад моћи потпунити. Број дакле празних или незаузетих ћелија, остаје вавек већи него што је број заузетих ћелија. Ну ипак, кад се узме на ум, да свака слободна ћелија мора пристати да у згодној прилици прими у се по једну представу, од

које се можда целог живота ослободити неће, онда се може још и извинити онолики луксуз у мозгу, који је сигурно и постао из претеране обазривости. Нешто, што је мени чудноватије у овој ствари, то су даља извођења, која произилазе из примене ове хипотезе на поменуते појаве.

Горе смо само нагласили опште правце, по којима се централна рамећења у говору (језику) могу разликовати. Ближа испитивања пак оних случајева, у којима је моћ говора од чести поништена, дају нам читав низ врло значајних истина. По правилу су увек извесне *врсте речи* ангажоване, при сваком партиципелном губитку говора. Најчвршће се држе у памети чисти изрази осећања, — тако бар изгледа. Болесници, који нису способни ни једну једину мисао макар од чести речима исказати, располажу по кад што огромним бројем интерјекција (узвика) и знатном способношћу у свезивању речи, које се равнају интерјекцијама по вредности самога осећања. Љутња каква н. пр. измами им по кад што громогласни крик: „Сто му мука!“ или какву страховиту уобичајну псовку са више речи, док међу тим, ван ове уобичајне везе речи, они нису у стању да изговоре ни реч „сто“ ни реч „мука“ и т. д. У другим случајима опет остану само речи *јест* и *није* сачуване, а све остало богатство речи изгуби се. Лош су чудноватији случајеви, у којима се управо извесне граматичке категорије забораве, па се после у колико је то могуће исказује покретима, а остали говор међу тим иде без икаквог застајкивања и без синтактичких погрешака. Сва посматрања уверавају нас, да се на овај начин најлакше изгубе или забораве супстантиви (именице). Међу овима су опет особне именице и у опште оне речи, које означају конкретне предмете, које се најире и најлакше забораве. Заборављање особених имена, дешава се често и код здравих људи, као што је то већ познато, нарочито у старијим годинама. Како су особна имена најконкретнија међу именицама, то је са свим психолошки јасно и

разумљиво, што се речи н. пр. столица, стô, кућа и т. д. много лакше забораве, него н. пр. речи: врлина, правда, живот и т. д. Исто тако јаче памћење глагола и непромењивих врста речи, долази у ову исту појаву. Јер сам глагол има општији карактер него именица, у толико, у колико глагол показује радњу, коју врше различни субјекти и која се може дешавати под различним условима. У овоме је смислу н. пр. *сећи* апстрактније него *нож*; *светлети* апстрактније него *светлост*; *ићи* апстрактније него *пут* и т. д. Тако дакле, кад читамо н. пр. за каквог болесника, да је иначе потпуно владао језиком, само што је морао именице да описује глаголски н. пр. *ножице*, као нешто чиме се стриже, кроји или сече; прозор, као нешто кроза шта се гледа и т. д., онда је то једна чудновата појава, којој узрок лежи у уобичајном заборављању супстантива. Оваке појаве, које нас гоне да се пренесемо у пра-старо доба језика, које се узима у науци о испитивању језика, — доба, када се језик састојао из глаголских корена, могу се психолошки објаснити тиме, што је слика сваког конкретног предмета много јаснија и одређенија у нашој свести, него што је слика какве апстрактне радње. Због овога је код апстрактних радњи реч постала јединствени заступник самога појма, а код конкретних предмета пак, од којих нам стоје у свести увек доста јасне слике, речи саме, које бележе те предмете, стоје као нешто споредно у тамном рејону наше свести. Ми можемо да заборавимо име каквоме добром познанику, јер ми по правилу увек на њега мислимо а не на његово име. Из нашег памћења н. пр. не може да нестане тако лако речи *ићи*, која се употребљује за сва жива бића и за мртве предмете под различним условима, с тога, што нема у нама ни једне представе, која би у свим значењима могла да заступи место глагола *ићи*.

(Наставиће се)

ПЕДАГОШКЕ СТВАРИ

(Свршетак)

ПИСМЕНИ РАДОВИ У НАСТАВИ
И ВАСПИТАЊУ

* * *

Сад је питање: може ли сам матерњи језик да изврши ову другу половину наставину? Може ли Српски језик сâм да научи децу усменом и писменом исказивању мисли, а да се други предмети за то не брину?

Напред смо видели, да речи, језик, иде донекле упоредно са сазнавањем појединих предмета и појава, али да се доцније говор издваја као вештина за себе а писање опет за себе. Ту смо дакле видели, да садржина не може без језика.

Исто тако сада језик не може без садржине. Говор и писање је исказивање мисли; па кад мисли нема, не може да буде ни исказивања њинога; а мисли не може бити онде и о ономе где нема знања. Матерњи језик сâм је увек немоћан да начини беседнике и књижевнике. Он помаже; он чини увек само половину онога што је потребно да неко постане књижевник или беседник, и то мању половину. Ваља да дође и она друга већа половина: то је знање. Једно без другог је непотпуно и не зна се које је горе.

Матерњи језик има и други један задатак. Он упознаје децу једнога народа са самим собом, с историјским развјетком својим, с менама и садањим стањем својим. Исказивање мисли: говор и писање, буде му споредно, тек један мали део његов, па врло често ова га садржина сасвим и истисне. Нећемо да говоримо о том жалосном стању где се изучи сва теорија о језику, а не уме да се напише ни најмање писмо и исказу правилно и дело ни најобичније мисли. Ту је језик био само једна сувопарност, једна празна мука, један механизам више, а и у најбољем случају нешто једнострано и непотпуно. Настава из матерњег језика, која не обухвата, него изоставља, и исказивање мисли: усмено и писмено, говор и писање, није настава из језика, него из појединих речи и историје његове. А то је тако, као кад би цртање остало код појединих линија и механика код појединих

чивија и завртљева а никад не прешла на целину, на склапање машина из њих.

Но и да обухвати настава из језика довољно и ову страну његову, да она обрати и највећу пажњу на њу, опет језична настава сама никад није довољна па да се постигне онаки успех у исказивању мисли каки се жели и каки је могућан. Томе ваља да припомогну и непрестано да припомажу и други наставни предмети. Не само што матерњи језик нема толико часова за ово, колико му је нужно, него је ту једна много већа сметња. Њему је извучена садржина. Он се ослања на садржину других наставних предмета, а највише на Историју књижевности и Историју народну. Па и то је садржина доста сувопарна, апстрактна и тешка. Другим предметима је лакше да дају писмене задатке. У њих је садржина позната и има само да се стави на хартију или исприча. Језик мора већином да зајми садржину. А зајмећи је, он се мора бојати: неће она бити позната, и биће она сметња исказивању. Зато се сви наставни предмети, свака настава не може одрећи и овога задатка. Сваки наставни предмет треба не само да износи и предаје своју садржину, но да учи да се она и исказује, и то и усмено и писмено. И тек је онда права и потпуна настава. Тек ће онда омладина моћи потпуно и да влада оним што је научила и да чини употребу од њега. Тада ћемо мало друкчије стајати и по јавним говорницама и у књижевности својој. Што је данас тако мало говорника у нас, што су ретки добри књижевници у нас, што се пуни литература наша недоношчићима и по форми и по садржини, и то у нас, где „геаци“ задивљују свет својим логичним беседама, чији је језик најмилозвучнији од свих словенских језика, а правопис најпростији од свих на целој свету: то се једино има приписати томе, што настава из свих предмета па ни из самога језика није чинила и не чини данас све оно што би ваљало да чини за ову страну образовања омладине наше. У свих образованих народа наћи ћемо и бољи успех у овоме и већу пажњу обраћену на ово. Као што су читање и књига

„вештина над вештинама“, тако се они труде да покажу како се до ње долази, како се она гради. А „божанство“ своје, највећу одлику своју од осталих животиња, ничим не може показати више и боље но лепим говором....

Ако се ми сетимо свога школовања, видећемо да смо учили књигу, али смо остали готово неписмени. Ми нисмо добро научили ни да се служимо готовом књигом, а камо ли ми да је градимо. Ми се нисмо навикли ни с пажњом да слушамо, а камо ли да говоримо. На усмено и писмено исказивање мисли није обраћао довољно пажње ни сâм језик а камо ли други предмети. Говор се састојао у брбљању онога из књиге, већином с неразумевањем, а писмена вежбања у „прописима“, „упражњењима“ и задацима, које нико није прегледао и поправљао. Отуда је дошло оно, да је човек прошао кроз све наше школе и свршио Велику Школу, па написао молбу за службу: „Пошто сам свршио велику школу и... па метнуо тачбу, па онда започео *исарва*: „То молим г. министра“ итд. Отуда су у нас мало писменији и школовани од оних нешколованих. И ми бисмо рекли, да је „Правила о писменим задацима“ у нашим средњим школама изазвала права потреба, да само нисмо видели да је њих изазвала друга једна. По свима нашим школама ваља обратити овоме озбиљну пажњу. На томе ваља, као што видесмо, да пораде сви предмети и сви наставници, а наставници Српскога Језика особито.

*

Сем непосредне користи што је до сад видесмо, говор је у настави увек најбоља контрола да ли су деца примила и разумела оно што им се изнело, саопштило, а писмено исказивање још већа. Свакој настави је ово најбољи показач; јесу ли је деца схватила, како, и може ли ићи напред.

* * *

Ова важност писмених радова и овако стање њино у нас данас терају нас да кажемо нешто и из методике њине, то јест, како их ваља предавати: задавати, радити и прегледати. Кад то видимо, лако ћемо после моћи да оценимо и „Правила о писменим задацима“ и повину на њих.

Настава ваља увек прво да учини све своје те да изнесе и саопшти *садржину* своју, што може јасније, дубље и свестраније. Онда

настаје проба да ли су је ученици схватили како ваља и вежбање да се она каже. И тек онда, пошто је и садржина готова и усмено исказивање савладано и лако, долази ред, да се покуша, да се она каже и писмено. Усмено је било може бити у појединим питањима, одељцима, искидано; зато сада, за писмено, ваља све то довести у свезу и начинити једну целину и *преглед* њен, па тек онда приступити писменој раду. Јер, ко ово не учини, ко узме перо пре но што је све појединости, што ће да их изнесе, свео у једну целину и начинио у глави преглед, којим ће редом да их изнесе, он ће дуго стајати над хартијом не знајући како да започне и врло често грести перо не знајући шта ће даље. Кад се већ једном узме перо или писаљка, потка и основа ваља да су готове, да се одмах тка. Ако је то каки задатак из математичке групе, онда опет ваља у памети припремити онај пут којим ће се ићи те да се задатак реши. Ко год боље изнесе садржину, нека зна да ће говор о њој у толико ићи лакше. А ко год то учини, нека зна да ће му у толико лакше и боље ићи писмено. Кад су год писмени радови слаби, то значи, или да се учинила рђава припрема усмена, или да се није добро изнела и схватила сама садржина.

Кад се све то учинило и задатак се задано, писмени рад се отпочео, онда је главно да је ученик на миру. Било у школи или код куће све једно је. Код куће је у толико боље, што је ученик више на миру и остављен више а у школи је боље што је припрема свежа, самоме себи, и што је наставник ту да по потреби помогне. Противу кућевних задатака највише се виче зато, што ученицима раде задатке *други*: отац, старији брат, домаћи учитељи итд. За оне у школи пак вели се да ученици „браду“ један од другог, и ово је многима главни разлог противу данашњих писмених задатака. Доследно овоме, ваљало би да будемо и противу домаћих задатака; но онда их не би било никакво. Да је ово апсурд види се и по себи. Добро се не постиже ако се зарад једнога зла избришу толика добра, по ао се оно избегне. Наставник има довољно прилике да контролише, да краће не буде ни у школи ни код куће. Па баш и да је буде, да не могне да је утре сасвим, хоће ли и може ли то бити разлог те да одбацимо сва она

добра, све оне добити што их имамо од писмених радова?

Кад је задатак израђен, има да се прегледа је ли добро израђен. Оно што не ваља, да се исправи, да се не понавља више. Толико се погрешке повлаче у целом нашем животу само зато, што их нисмо поправили на време. И у писменим радовима могу вам се понављати једне исте погрешке дотле, док не пређу у навик у и не утврде се; а онда их је тешко и избрисати. На најмање ситнице ваља pazити. Ваља pazити не само на тачност садржине, него и на највеће финоће језичне. Наставници осталих предмета, сем матерњег језика, јако греше у томе. Они не обрађују пажњу на језик, него само на садржину онога што је задато. А тиме се не постиже ни пола онога што је циљ овоме. Они највише веле: „на језик нека гледа наставник српског језика“. Ласно је увидети колико је ово неумесно. Ми смо видели да наставник матерњег језика сам не може све да постигне у интелектуалном образовању омладине. Сваки наставник ваља да влада својим језиком толико, како барем неће допустити ни једну језичну погрешку у своме предмету. Лепота језика, улепшавање стиља, нека, најпосле, остане самоме језику, настави из њега и даљем образовању.

На послетку долази још нешто. Сваки се радује *својем*, па ма како му ово било. Пошто су задаци прегледани и поправљени, и поправке казане или забележене, треба да се *враћу* ученицима. Досадања метода, толико је грешила што није давала задатке, колико је грешила што их није поправљала кад их је задавала; а толико је, и још више, грешила што их није враћала. Враћање има пуно разлога: да се поштује туђа својина, да сваки има своје погрешке и боље их запамтити, и да се најпосле навикавају да чувају своје ствари и назе на њих и пре израде и после. Ко не враћа ученицима задатке, он им одузима све ове прилике за образовање.

*

Колико задатака ваља да се задâ из једнога предмета за годину?

Ово је врло важно питање. Управо *свака настава* свакога часа ваљало би да буде настава и у говору и у исказивању писменом.

И одавде одмах можемо да видимо: *што из је више, то је боље.*

Но време је школско ограничено и драгоцено. Њега нема толико да би ово било могуће; а и да га има, не ваља га трошити онде где не мора и за оно што је излишно. А скоро би било излишно чинити ово сваког у Бога часа из свих прѣдметâ. На нижем ступњу образовном, нпр. у основној школи, оно иде готово свакога часа из свих предмета, сваке лекције. Ту је свака настава пола усмена и стварна, а пола писмена. И то траје кроз целу основну школу. Деца нису онда потребне ручне књиге, штампане, јер их она, ево, сама стварају за сваки предмет. То исто траје и у нижим разредима средњих школа. И ту књиге нису потребне. И ту настава ваља да буде пола стварна и усмена, а пола писмена, да се укратко забележи оно што се научило, те да се има ради подсећања и памћења. Штампане књиге, ма најудесније биле по садржини и изради, увек су на штету наставе, и оне прве половине а камо ли ове друге. Зато њих ваља избегавати колико је год могућно више. Тек у старијим разредима одујимљују писмени радови мало више и писмени задаци се дају само по потреби какој и кад дође кака садржина веома згодна за самосталан рад. Али овде не дају се зато, што нећемо да их деца знају, или као да су сад од мање вредности но у нижим разредима, него зато што их већ знају, што су све крупније тегобе савладане одавно, што наши ђаци већ умеју да искажу писмено сваку своју мисао тачно и правилно, па оне веће финоће језичне остављамо настави матерњег језика. У старијим разредима дакле писмени радови су ређи, али у толико ваља да буду и озбиљнији, већи и потпунији и да се више пазу на све добре и лоше стране њине.

Да ли ће се давати оцена тима писменим радовима и задацима, то је друга ствар. Управо, боље је да се свакоме да оцена. То је општа потврда, сведоџба, каки је он у целини. И сваки ученик види колико му рад вреди. Друга је опет ствар, хоће ли се ове белешке рачунати. Не знам зашто наставник не би рачунао белешку, коју је сам дао? Белешка која ће да вреди ваља да је управо скуп ових појединих оцена из усмених и писмених одговора. Не рачунати је, значи при-

давати јој малу важност, значи багателисати је; ми већ видимо колика је то погрешка и непотпуност. Тиме још багателишемо и свој рад, а преко тога и себе. Оно што наставник уради и оцени ваља увек да вреди. Друкчије и ђаци гледају одмах, чим виде да нешто негде не вреди и да се не рачуна. Ни мање ствари не ваља излагати омаловажењу ученичком. Све што се ради с њима и што они раде ваља да је збиља, и ту не сме бити ничега што „не вреди“.

* * *

Сад да пређемо на „правила о писменим задацима“.

„Правила“ у главноме наређују: да се свакога двомесечја даје по 2—3 или 4 задатка у школи па да се из њих дају оцене које ће се рачунати, и које ће, ако ученик не говори и не добије оцену из усмених одговора, вредети као она. Цео поступак с онима у главноме је прописан добро. Задаци се раде у школи, прегледају, поправљају и враћају ученицима.

Одмах видимо, да је ово веома недовољан број задатака, ако се писмени радови сведу само на ово. Писмени радови ваља да иду обашка, за себе, а ово да се сматрају само као „задаци“ за оцену, као што је у главном и прописано. Ми смо видели, да их је така потреба и изазвала.

Но „правила“ су прописала за неке предмете више задатака, за неке мање, а за неке нимало. Из језика и рачуна дато је више а из других све мање, док не дођу неки из којих нема ниједнога. Ако су за белешку, онда је из свих потребан по један. По томе није требало да остане *ниједан* без задатка, јер је за све један број ђака, и баш они, из којих нису прописани задаци, имају мање часова, те је још теже да сви говоре.

Ово што неким предметима није дат ни по један задатак, а важнијим предметима дато много више (а за оцену би им био довољан један), сведочи нам нешто што не бисмо волели да чујемо, казује нам једну ману и ових „правила“ и саме средње наставе још више. Сведочи нам, да се у средњим школама поклањада веома мала пажња овој грани наставе, писменим радовима, и да су „правила о писменим задацима“ у неку руку хтела да *обавезу* наставнике да обрате пажњу и

на ово. Намера је на свом месту, и то им још више диже цену. Но онда су прописала *веома мало* задатака, и то им је мана.

*

Да видимо сада шта се износи против ових писмених задатака и правила о њима.

Споменусмо напред да је онајглавнији разлог „што ђаци у школи преписују („краду“) један од другога. Но ми видесмо, да то није никаки разлог.

Да видимо сада каке је разлоге изнео г. М. Давидовић. Преглед његовога рада биће и с друге стране од интереса.

Г. Давидовић добро каже да „правила од 20 октобра 1883 године“, као новина, заслужују пажње, и да је њима главан циљ да се дође до оцене. То истина није никака новина после три године, али хајде, де. Но он вели: „друге користи могу се слободно и не споменути, јер њих може бити и не бити: све зависи од тога, како се с тим задацима поступа“. Ово донекле може бити и истина. Али може ли бити ово разлог. Ако деца кваре желудац храном и разболевају се, нико неће бити противан самој храни и рећи да се не једе, но ће бити противан рђавој поступању с њом. А кад се разумно поступа, онда су користи извесне и како то да можемо бити против ње?!

За саме пак оцене из њих г. Давидовић вели: „да су ови задаци као наставна и васпитна мера веома неудесни“. Ако овде „мера“ значи мерило, оно чиме се мери, онда оно не мери и „васпитну“ страну. По смислу данашњих „правила о писменим задацима у школи, као и по смислу свих задатака школских, оцена њина вреди само за наставу.

Даље се пита; „Шта се постиже овим задацима?“ па вели: „очевидно ништа друго, него то, (ваљада, да се види, П.) у којој је мери ученик предавани одсек овог или оног предмета усвојио, или — боље рећи — овим се задацима иде на то да се *наставник и писменим путем увери, да су* (ваљада, да ли су, П.) *ученици његови предавања схватили*; да су пак писмени задаци и за то, да се предмет понови, о томе ће бити говора доцније“. (А „доцније“ ћемо видети, да писац и не налази другога циља и користи од писмених задатака до за понављање свршених одељака“). Овде дакле да се „ништа друго“

не постиже, а тамо своди све само на то да се „понови“ што је свршено. А где су друге користи, за које и сам писац рече да их „*може бити* и не бити“? И ако би се корист од писмених радова олиста свела само на писмено уверавање „да ли су ученици схватили предавање, и на „*понављање*“, онда их не би требало ни давати. Али ми смо видели да су ово сасвим споредне користи од писмених радова и задатака.

Г. Давидовић вели „да се оваки задаци не могу оцењивати оним оценама, које на прелазак ђачки утичу“, и „да је садашње давање оцена из писмених задатака таква мера строгости, која се не да ни с једног гледишта правдати“. По чему то? Које разлоге он наводи за ово? Он не наводи ниједног. Само то, што су они, по њему, само зато, да се понови известан одсек те да се види како су га ученици схватили, па је сувише строго ту пробу оценити оценама које утичу на прелазак. Али ми видесмо да задаци нису „само на то“; па и да су, да оцене из њих не би биле „сувише строге“, а још мање неправичне. Истина је „да рђаво израђени задаци могу долазити и због тога, што наставник није изабрао такве задатке, који развитку ђачком одговарају,“ али за што је он то чинио, зашто да то не може узети у обзир, ако је већ учинио, и хоће ли г. Давидовић допустити да *наставничке* погрешке буду узрок одбацавању нечега по себи доброга? Мислимо да неће. И кад из оволико разлога г. Давидовић вели, да „оцењивање писмених задатака са законским оценама веома личи на старо батинање“, он свакојачко претерује. „Задата је лекција, ђак није научио — дај удри батине“, вели он. Из овога се види, да г. Давидовићу није познато поступање с писменим радовима и припрема која увек ваља да им претходи. Кад се увек изврши напред све како ваља, онда то никако неће бити старинска „задата лекција,“ а још мање батинање. Ваља увек учинити онако, како прописује Методика писмених радова, па нећемо никад казати, као г. Давидовић: „оцене из писмених задатака не само да личе на старинске телесне казне, него их још у многото превазилазе (!); јер ма колико да су те казне биле нечовечне, ипак готово нико не памти случај, да је због незнања лекције била поло-

вина ђака бијена, док сада неће бити никакав редак случај, да половина разреда за своје задатке слабе оцене добије“. Не само што је претерано, него је и с друге стране ово упоређење оцена с батинама врло грубо. А кад би било дозвољено овако упоређење, ми бисмо запитали: а зар давање рђавих оцена из усменог одговора није тако исто „батинање“? Јесте, и то је „батинање“. И кад је и то батинање, хоћемо ли онда да укинемо те „батине“? Мислимо, да то ни г. Давидовић неће.

И опет г. Давидовић у даљем изводу вели: „Оцене из писмених задатака спадају у ону врсту васпитних и наставних мера, којима се ништа или веома мало постиже;... јер ђак још у почетку школске године добија уверење, да му се рђава оцена може и онда дати, кад га нико није ни пропитао.“ Опет г. Давидовић употребљује реч мера“ у двосмисленом значењу. Даље, кад каже да оцене из писмених задатака „спадају у ону врсту васпитних и наставних мера, којима се ништа не постиже, или веома мало:“ онда би добро и нужно било да нам каже: *које су то још друге мере*, тако несрећне, да се њима у школи ништа не постиже? Одиста би одвећ нужно било да их знамо и да их одмах избацимо на поље. А што вели да ђак „одмах у почетку школске године добија уверење да му се рђава оцена може и онда дати, кад га нико није ни пропитао“, то није никаки разлог, јер ђак исто тако одмах у почетку школске године добије уверење *да може добити и добру оцену*, „и ако га нико није ни пропитао“. Но и овај последњи пасус, „и кад га нико није ни пропитао“, није тачан, није логичан, јер је и сам писац признао *да је и ово проиштивање*, само писмено.

И г. Давидовић помиње онај разлог „крађе“, кићења туђим перјем“, и вели да.... „добијају највише прилике да виде, да се и без свог труда може добро пролазити“. Прво није истина да је немогућно отклонити „крађу“, и омаловажити „кићење туђим перјем“. Друго није истина да се овим начином може *добро пролазити*. И да га наставник не ухвати и не казни, опет онај који „краде“ у крајњој дистанцији самога себе казни.

„Али што писменим задацима њихову вредност највише потири, јесте поглавито та о-

колност, што оцене из тих задатака готово једино одлучују, да ли ђак у старији разред прелази, или остаје да исти разред понови“, вели г. Давидовић. Одавде видимо, да он и иначе пориче важност писмених задатака и као писмених радова уопште. Колико је то једнострано и неумесно, ми смо већ видели. Даље видимо, зашто их највише осуђује. Што оцене из тих задатака „готово једино“ одлучују прелазак у старији разред. Прво није истина да „готово једино“ одлучују оне. Одлучује *средина* из усменог и писменог одговора. И, као што смо видели, само онде, где је велики број ђака те не могу сви да говоре, остаје да вреди она из „писменог задатка“ и да одлучи на прелазак. Прво ово су врло ретки случајеви у школама с мање ђака, а друго, је ли ово неправично? По нашем, није. Па и по г. Давидовићевом гледишту остало би да се питамо овако: пошто ови задаци и јесу за то да добију оцену и они ученици који нису говорили, то да ли је боље да ти ученици добију оцену и на овај начин, или да остану без оцене? Потреба је сама одговорила на ово најбоље. Она је решила: да је боље да ученици и на овај начин добију оцену, но да остану без ње. По томе, г. Давидовић нема право ни овде, за шта вели да „највише потиरे вредност, писмених задатака. Да *сви* ученици никако и не говоре опет, кад би се и усмено предавало како ваља, и на писмене радове се обраћала она пажња што је они заслужују, не би било неумесно а камо ли „строго“ и неправично, да сви добију оцену из задатака. Није нужно да наставник *за то* познаје свог ђака. На против још, биће најправичнији ако то не зна.

Г. Давидовић истиче још један разлог, губитак у времену. Одиста је ово доследно његовоме гледишту. Кад се задацима ништа не постиже, онда на што губити време око њих? Али како сад и у г. Давидовића изиђе да се баш ништа не постиже, кад пре беше барем „да се извесни одсек понови“ и „да се наставник увери јесу ли ученици дотични одељак добро схватили? Овим он пориче вредност и томе. Ово је прво недоследно, а друго нетачно и неправдо, неистинито. Сводити на губљење времена тако важну и дивотну гимнастику духа ученичкога, као што су писмени радови, то је песимистичка ограниченост.

Сад г. Давидовић „рачуна време, колико се часова „изгуби“ на писмене задатке преко целе године, па онда, после неких малих разлагања, предлаже како писмени задаци могу бити од користи и свршује, овако: „Али и за ове задатке важи правило да они усмену наставу не могу заменити, и да се према томе смеју веома ретко давати. Усмена настава је средиште, око којег се све окреће, она је сунце, које све обасјава и све оживљује, њену светлост и животворну моћ њених зракова не можете ни чим заменити. Пустите дакле нека зраци те светлости свом снагом својом осветљују оне путове, који народ воде срећнијој и бољој будућности:“ — Не бисмо наводили ово, да се одавде не види опште гледиште г. пишчево на наставу, према коме и оцењује овако писмене задатке. Види се, да је он поштовалац старе фразерске *наставе речима*. Настава је прво *реална*, очигледна; онда, у многим предметима, има да се вежба, *ради*; па тек онда долази *говор*, формулисање онога што се видело, произвело, начинило, и за тим покушај да се и *напише* оно што се видело научило и запамтило. Прво је двоје темељ свакој доброј настави. Оно је најважније. Нека се изнесе, види, зна, научи па макар се ђутало, макар се ништа на рекло; боље је но сâм говор без садржине. И у самим језицима и другим апстрактним предметима је у главном тако, а у природним наукама и вештинама сасвим.

„Сунце“ дакле „које све обасјава и све оживљује“ није усмена настава, говор, него очигледност, посматрање, опит, представљање и „животворна моћ“ је више у раду, у стварању, него у њој. Речи не стварају ништа. Оне само понављају или изазивљују оно што је већ створено. Ми их нећемо ни „заменљивати“ ничим, али тако исто и садржину наставнику не можете заменити *њима*. Свашта има своју одредбу за шта је и нити му ваља одузимати ни давати више но што му припада. То ће народ повести „срећнијој и бољој будућности“. А докле год будемо на страни и стварне предмете и рад замењујемо речима, нећемо.

Да видимо сада шта предлаже г. Давидовић место данашњих писмених задатака.

Он предлаже ово: „1. писмени задаци, који се у школи задају, треба да служе на то да

се свршени одељци предмета могу поновити а то ће бити само онда, кад се ђацима на неколико часова раније објави онај одељак предмета, одакле наставник мисли писмени задатак у школи задати. Али није довољно да се само одељак предмета објави, већ наставник треба да има времена — а тога, на жалост, у нас нема, — да објављени одељак предмета с ђацима и сам понови: 2. Писмени задаци школски не смеју доносити ђаку никакву оцену, која би на његов прелазак и његову судбину утицала.... 3. Писмени задаци у школи највише да се могу дати два пут, а обично да се дају један пут у два месеца 4.... ваља увести и домаће задатке....“

Да писмени задаци не могу „служити само на то, да се свршени одељци предмета могу поновити,“ то смо видели. Да „наставник ђацима на неколико часова раније објави“ шта ће задати, то није добро. То значи да се нарочито спрема за то, те да не добију рђаве оцене. Ако је зато, наставник не мора да се мучи. Он може свима дати добре оцене и без тога. Може задати нешто лако, па оцењивати благо, па ето свима добрих оцена. То има и огромну једну васпитну ману. То значи: децо, из овога ћете радити (задатак) и добити оцене — то и учите, а оно друго не морате, или барем, не морате добро. Већ с овим захтевом г. Давидовић и сам сведочи да му настава није како ваља да је. А да и „наставник с ђацима објављени одељак и сам понавља“, још више тврди ово. Јер да је настава учињена све што ваља, онда на што би било ово понављање? А жалба на немање времена сведочи, да се и сувише времена троши на наставу речима. Ми тврдимо, да има времена доста, кад се настава паметно распореди. Напред смо видели и односно давања оцена из њих. Треба их давати; а кад се дају паметно и правично, зашто их не рачунати? Сем тога шта ће г. Давидовић на оним местима где је велики број ђака па не могу сви да говоре? Он о томе не вели ништа. А из трећег захтева, да се они дају „највише два пут“ а „обично један пут“ у два месеца, најјасније се види гледање његово на њих, како он њих и не сматра као саставни део сваке наставе већ као нешто наметнуто, нешто страном, нешто без вредности. Но овде би могли да се запитамо: кад су, по писцу, ови задаци само

за понављање, онда зашто да се дају само месечно и двомесечно, или зашто и иначе да се задају, кад се поновити може и без њих, усмено?...

Четврти је захтев на свом месту. И домаће задатке ваља вратити, или барем нема се разлога укидати их законским наређењима.

*

Из свега овога види се, да г. Давидовић није изнео ниједан јак разлог против данашњих писмених задатака, нити их уопште има. А све што је изнео, базирано је на погрешном гледању на наставу уопште и писмене радове посебице. Писмени задаци дакле не само што могу остати и даље у нашим средњим школама, него писмени радови по свима предметима ваља да заузму ону форму и онај обим, који им припада у образовању духовном. Рад г. Давидовићев интересан је и по томе што казује, да се у нашој средњој настави овој грани наставној поклања веома мало пажње.

Шта имамо дакле да кажемо о „правилма за писмене задатке у нашим средњим школама?“

То, да су она у суштини својој на свом месту; но да су прописала недовољан број писмених радова, и да тиме нехотиче наводе невештије наставнике на то, да мисле да на писменим радовима и не раде више но што је прописано. Ваљало би да је њима остао онај карактер, да она дају право наставницима у препуњеним школама да могу давати задатке и рачунати оцену из њих, ако не би доспео да испита све усмено и да оцену из говора. Но онда је излишно да прописује колико из ког предмета. За овај циљ довољно је један пут, један задатак, а ако наставнику то не би било доста, онда да може дати и више пута.

Све друго са писменим радовима нека се остави настави самој, нека они буду саставни део њен, и нека се наставницима препоручи да сви обрете озбиљну пажњу овој страни наставној.

У овоме смислу од прилике и отишао је предлог из Велике Гимназије београдске.

* * *

Готови смо с писменим радовима у настави. Но наш наслов гласи и у васпитању.“ Имају ли писмени радови одиста и васпитнога значаја?

Имају, још веома много. На првом месту деца се навикавају на рад, ову врлину која све ствара, а која је у нашој системи васпитној најмање заступљена. Слушање и говор, настава речима, развија само говорнике, врло често брбљивце и празне лармације. Писмени део наставе навикава на стрпљење и рад, на суштину и садржину онога што је добро. Настава усмена учи нас да говоримо оно што је добро; настава писмена навикава нас да чинимо оно што је добро.

На другом месту у деце се развија *умешност*. Боље је умети него имати, вели народ. Знати и умети није никад свеједно. Знање се задобија посматрањем; умење вежбањем, радом. За то се ваља вежбати у свему ономе што човек хоће да уме. И деца наша виде да то није свеједно и уче се да *умеју* оно што хоће и што знају.

Писмени задаци навикавају на *ред* и *чистоту*. Ред у мислима и ред на хартији, чистота у целоме послу, нигде се више не истиче као овде. А то нису мале врлине. То су врлине које су потребне у сваком послу, и домаћем и јавном.

Њима се ученици навикавају на *тачност* и *акуратност*. Сем цртања и музике нема ниједног предмета који би развијао ове врлине више но што то чине писмени радови. Ко зна како је први пропис ћачки и доцније лепо написано писмо или друго што, тај ће знати да од једнога до другог има много прелаза. Сваки је дан тако рећи доносио по нешто пово. Сваки је дан виђао по неку не-исправност и гледао да је исправи, дотера. А њих има пуно и логичних и језичких. И по томе, колико их је ко савладао, можете ценити његов ступањ развитака.

Они развијају *смотреност* или пажљивост у ученика. Ако не пази, он поквари, па мора да пише на ново. Или погреши, па добије лошију оцену. То су казне за непажњу и несмотреност. Али њих сваки гледа да избегне и отуда напрезања да се не погреши и не поквари.

Они навикавају и на *смисљеност*. Све што хоће да се напише, мора да се смисли. Ако се не смисли добро, оно ће да се погреши. За тим има да се мисли како ће то да се напише. Ако се и то унапред добро не смисли, опет ће да се погреши.

На послетку, њима се ученици навикавају на оно што је *лепо*. Ту имају довољно прилике да виде и своје боље и горе и туђе. Гледајући радове својих другова ученик се подстиче све на боље, а старајући се да уради онако како је боље, лепше, он развија у себе укус за лепотом.

Није на одмет још један утицај што га писмени радови имају на развитак учинички. То је утицај на морал, на оно што је право и на карактер. Правда захтева да се бољи рад боље и награди, оцени. И кад наставник свакоме по заслуги да оцену, то је јавна потврда начела правичности, коме сваки мора да се поклати. И то је већ добит за карактер. Сад долази да се сваки поноси својим или да се послужи не дозвољеним начином да се користи туђим и да обмане наставника. И у самом овом другом случају није без утицаја на развитак и карактер. Млади преступник види, да се грешник непрестано налази у неком стиђу и страховању, докле год врши недозвољено дело. За тим страхује да се не ухвати. То је већ у неколико казна за преступ. Сад ако се још и ухвати, долази већа казна, срамота. Па и да се не ухвати, уверење, да се користио туђим, да се „китио туђим перјем“, да је „украо“, толико утиче на унутрашност ученикову, да произведе кајање и да би се на послетку и сам отканио онај, коме не би то више нико ни бранио. А ово је чинилац с којим ваља рачунати. За тим се, најпосле, придружи уверење да онај нема у суштини никакве вајде па крао не крао: јер он не зна те не зна и излази у свет и као непалица и као варалица. А кад се једном то види, онда то није мала добит за карактер. Школа је училиште. И што више оваких прилика и искустава, то боље. Боље је у школи, где могу да се регулишу, но после, када често буде доцкан. И овај највећи разлог противника писмених задатака дакле добро је дошао доброј настави и васпитању. И да га није, ваљало би га чисто створити, те да развија чврстину карактера у васпитаника наших.

*

Да сумирамо све што смо до сад казали.

Писмени радови су веома важна грана наставе. Они имају и свога образовнога и ва-

спитнога значаја. Они су у нашим средњим школама заступљени веома мало. Зато и стојимо тако лоше с тим у јавном животу и литератури својој. Ваља их дакле унети што више. „Правилима о писменим задацима у нашим средњим школама“ унесено их је врло мало. Они ваља да су саставни део сваке наставе. „Правила“ су имала за циљ: да добију оцену и они ученици који не могу да се прозову те да говоре и добију оцену. Тај значај треба и да им остане. Наставницима да се остави, и да им се препоручи, да сви, обратe озбиљну пажњу овој вештини. Разлози против писмених задатака сви су слаби и ништавни. Они се свODE на

опозицију „Правилима“, која приморавају да се они задају и кад није нужде за оцене.

Ми свршујемо ово са жељом, да сви наставници пораде са свом збиљом на овоме, и без прописа и правила. А што се тиче „Правила“, ових старих или нових, нека се сете оне изреке, којом се свршује алам камен наше књижевности:

„А у руке Мандушића Вука.

„Биће свака пушка убојита“.

Ј. МИОДРАГОВИЋ.

БЕЛЕШКЕ О ПРОСВЕТИ И ШКОЛАМА

Босанско-херцеговачки музеј. — У Сарајеву је крајем прошле године основано „Музејско друштво за Босну и Херцеговину“, коме је поглавити задатак: 1., да оснује босанско-херцеговачки земаљски музеј, у који ће се примати све што је значајно и за земљу карактеристично са стране археолошке, културно-историјске и уметничке; — 2., да попомаже и унапређује кућевну индустрију (рукотворине и занате) и домаћи уметнички обрт. — Заједничко аустр. министарство не само што је правила овога друштва потврдило, него је друштву и 2000 форината помоћи дало ради набавке почетног, за музеј потребног материјала. Друштво је 20. Децембра 1886. законито уређено, па је одмах приступило остваривању земаљског музеја: тога ради му је босанско-херцеговачка земаљска влада привремено уступила једно одељење, у просторијама своје палате. — Чланови су музејскога друштва тројаки: 1., *утемељачи*, тј., они који приложе од једном бар 100 фор., — 2., *помагачи*, тј., они, који најмање три године, једну за другом, улажу по 6 форината годишње, — и 3., *дописни*, тј., чланови, који врше дужности III члана друштвених правила, те не плаћају улог. До сада има 395 чланова, и то: 31 утемељача и 364 помагача. Друштво је набавило потребан број стаклених ормана разне величине, и за кратко време купио и добио на поклон од појединих родољуба

и пријатеља преко четири стотине разних предмета археолошких и културно-историјских, разнога посуђа и народног накита, нешто од домаће индустрије: ћилима, разних тканина, везова итд.

Берлинско свеучилиште броји овога летњег течаја 1886. свега 4434 ученика. Међу њима је 606 богослова, 887 правника, 1175 медицинара и 1766 ученика свих струка философског факултета. Прошлог зимњег течаја 1885/86. било је уписано 5343, а прошлог летњег течаја 4465 ученика. Према прошлој години види се знатан мањак у правницима, а још већи у философима, док је напротив број медицинара порастао.

Штразбуршко свеучилиште достигло је садашњег, летњег, полугодишта највећу меру похођења од свога постанка, Овога је течаја уписано свега 891 ученик, а поименце: 95 на богословском, 180 на правничком и државнонаучном, 254 на медицинском, 145 на философском и 217 ученика на математичком и природњачком факултету. Уз то још долази 31 приватан слушаца, те је тако целокупан број овога течаја 922 слушаца.